

DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

ALMATY, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

15 AUGUST 2026

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

15 августа 2026 г.
Almaty, Kazakhstan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21282660>

UOT: 09; 82-3.512.162

FONDDA MÜHAFİZƏ EDİLƏN TÜRKDİLLİ ƏLYAZMA VƏ ÇAP KİTABLARININ MƏZMUN MÜXTƏLİFLİYİ

QOŞQAR ƏLİYEV
SƏBUHİ İBRAHİMOV

Xülasə. Məqalədə özüinə yer alan qədim türkdilli əlyazma və çap kitablarının məzmun müxtəlifliyi nəzərə alınaraq onlar üzərində geniş və hərtərəfli araşdırmalar aparılmışdır. Fond da mühafizə edilən həmin materiallar həm Azərbaycan mətnşünslığı üçün, həm də Naxçıvana dair əlyazmaların zənginliyindən xəbər verir. Belə ki, müxtəlif məzmunlu bu kitablar dünya tarixində Azərbaycan dilinin keçdiyi inkişaf yolunun nə qədər zəngin olduğunu müəyyən edir. Aparılan araşdırmalarda ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, ilahiyyat, pedaqogika, dərslik və dərs vəsaitlərinə aid türkdilli əlyazma və çap kitabları xüsusi şəkildə nəzərdən keçirilmişdir.

Maddi-mənəvi dəyərlərimizi özündə əks etdirən bu qiymətli materiallar günün ən aktual araşdırılan xəzinə mənbəyidir. Həmçinin Fond da qorunan maraqlı türkdilli əlyazma və çap kitabları mövcuddur ki, bunlar da öz növbəsində tədqiq olunmuş və yeni elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Açar sözlər: Fond, türkdilli, əlyazma, çap, kitab, məzmun, araşdırma.

CONTENT DIVERSITY OF TURKISH-LANGUAGE MANUSCRIPTS AND PRINTED BOOKS KEPT IN THE FUND

Considering the content diversity of the ancient Turkic-language manuscripts and printed books included in the article, extensive and comprehensive research has been conducted on them. These materials preserved in the fund indicate the richness of manuscripts both for Azerbaijani textual studies and for Nakhchivan. Thus, these books with various contents determine how rich the development path of the Azerbaijani language has been in world history. In the research conducted, Turkish-language manuscripts and printed books related to literary studies, linguistics, theology, pedagogy, textbooks and teaching aids have been specially reviewed.

These valuable materials, reflecting our material and spiritual values, are the most relevant source of treasure researched today. There are also interesting manuscripts and printed books in the Turkic language preserved in the Fund, which have been studied and new scientific results have been obtained.

Keywords: Fund, Turkic language, manuscript, printed, book, content, research.

GİRİŞ

AMEA Naxçıvan Bölməsinin Əlyazmalar Fondunda saxlanılan türkdilli əlyazma və çap kitablarının araşdırılması, onların məzmun xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi günümüz üçün zəruri hesab edilən sahələrdən biridir. Dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, pedaqogika, ilahiyyat, islam fəlsəfəsi, dərslik və dərs vəsaitlərinə aid olan əsərlər öz xarakterinə görə seçilir. Bunlardan Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” (Köçərli), İsmayıl Hikmətin “Türk ədəbiyyatı tarixi I-II cild” (İsmayıl), Mustafa Safinin “Səadəti-izdivac” (Mustafa) əsəri, Abdulla Şaiqin “Qiraət” (Abdulla Şaiq) kitabı, Mühiəddinin “Psixologiya” (Mühiəddin) kitabı, Con Ridinin “Dünyanı sarsıdan 10 gün” (Con Rid), Corci Zeydanın “Kərbəla yangısı” (Corci) və s. əlyazma və çap kitabları elmi şəkildə nəzərdən keçirilmiş və onların nə qədər əhəmiyyətli olduğu qiymətləndirilmişdir.

FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİNİN “AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİ MATERİALLARI” KİTABI

Araşdırılan sahələrə aid olan Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” kitabı ədəbiyyatşünaslığımız üçün atılan zəruri addımlardan biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə yad edilən Firidun bəy Köçərlinin

anadan olmasının 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi bir daha tanınmış maarifpərvər ziyalımızın dəyər və qiymətindən irəli gələn fikirləri büruzə vermişdir:

“2013-cü ildə Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünas alimi, tanınmış maarifpərvər, ictimai xadim, publisist-yazıçı, tənqidçi və tərcüməçi Firidun bəy Əhmədağa oğlu Köçərliyin anadan olmasının 150 illiyi tamam olur.

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişaf yoluna dair qiymətli mənbə təşkil edən əsərlər yaratmış və çoxcəhətli zəngin fəaliyyəti ilə ictimai-mədəni fikrin təşəkkülünə mühüm töhfələr vermişdir. Ölkəmizdə təhsil sisteminin milli əsaslar üzərində qurulması prosesində onun maarifçi ziyalı kimi apardığı işlər böyük əhəmiyyətə malikdir” (Köçərli, 2014: 3).

Firidun bəy Köçərli (26.01.1863 Şuşa – iyun 1920 Gəncə) Azərbaycan maarifçisi, pedaqoq, metodist, ədəbiyyatşünas, publisist, Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi elminin banisi. O, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında geniş məlumatla, dərin elmi-nəzəri biliyə, incə zövqə malik olduğu üçün hər bir qələm sahibinin yaradıcılığını özünəməxsus şəkildə təhlil etmək qüdrətində olub. O, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani kimi şairlər haqqında çox dəyərli öçerklərin müəllifidir. Onun Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Mirzə Ələkbər Sabir barəsində ədəbi-tənqidi, realist fikirlərini əks etdirən maraqlı əsərləri var. Görkəmli ədəbiyyatşünas alimin elmi fəaliyyəti Azərbaycan tarixinin qiymətli səhifələrindən sayılır. Unudulmaz millət aşiqinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsəri isə ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında böyük rol oynayan və bu gün də aktuallığını itirməyən əsərlərindəndir. Firidun bəy Köçərli millətinin təəssübkeş ziyalılarından idi. O, xalqının gənc və yeniyetmə övladlarının maarifləndirilməsi, təhsil alması və mədəni inkişafında gecə-gündüz məşəl kimi alovlanırdı. Firidun bəyin nəcibliyi millətinin taleyinə xidmət etsə də, düşmənləri də rahat buraxmırdı. O, millətimizin uzaqgörən ziyalılarından olmasını heç vaxt gözügötürməyən ermənilərin məkrli əməllərinin qurbanına çevrildi. Düşmən 57 yaşlı aydının ömür چراğını söndürsə də, onun arzuları və əməllərinin nurunu söndürə bilmədi. Bəli, o nurun işığından Firidun bəyin mənsub olduğu millətinin övladları bu gün də faydalanır. Onun ölümündən sonra 1925-ci ildə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" kitabının I hissəsi, 1926-cı ildə isə kitabın II hissəsi çap edilib. Uşaqlar üçün yazdığı "Balalara hədiyyə" kitabı isə 1967-ci, 1972-ci və 2013-cü illərdə çap olunub.

“Türk dilində neçə min hikmətamiz məsələlər var ki, təmamisi təcrübə yolu ilə deyilibdir. Azərbaycan türklərinin məşhur və müqtədir şairi Molla Pənah hesab olunur ki, bizim ədəbiyyatımızın banisi və müəssisi adlanmağa onun haqqı vardır... Milli şairlərimizdən onun kimi sadə və açıq lisanda və ana dilimizin şivəsində şeir və qəzəl yazan az olubdur. Müasirləri ona nəzirə yazmağa səy və tələş ediblərsə də, onun kimi mühəssənətlı, gözəl və açıq kəlam söyləməkdə aciz qalıblar... Vaqif ziyadə zövqü-səfa əhli olduğu üçün gözəl mədhində xeyli mərgub və nazik şeirlər yazmışdır ki, onların cümləsi qəlbədən nəşət edən hissiyyatdır ki, oxuyanlara dəxi sirayət edib, onları şövqü həvəsə gətirir” (Köçərli, 2014: 37).

Firidun bəy Köçərli deyirdi: “Bir millətin malını, dövlətini və hətta vətəninə əlindən alsan ölüb itməz, amma dilini alsan fot olar, ondan bir nişan qalmaz” (Köçərli, 2014:15-16).

Həmçinin onun müqəddəsliyi haqqında deyirdi: “Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənziləsindədir. Ananın südü bədənə mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və Vətəninə sevdiiyi kimi, ana dilini də sevir” (Köçərli, 2014: 15-16).

Firidun bəy Köçərli bir xalqı məhv etmək fəlsəfəsini qeyd edərək ısrarla qeyd edirdi: “Əgər bir xalqı məhv etmək, onu adam toplusuna çevirmək istəyirsinizsə, müəllimini savadsız, həkimini isə kəmsavad eləyin. Biri onun başını, o biri canını zay eləsin. Əsl gözəllik surətdə deyil, ağıl və kamalda, əxlaq və rəftardadır” (Köçərli, 2014: 35). Belə ki, “Hər bir xalqın maddi yoxsulluğu, iqtisadi düşkünlüyü onun zehni yoxsulluğunun, mənəvi düşkünlüyünün nəticəsində meydana çıxır” (Köçərli, 2014: 36).

Firidun bəy Köçərli yeri gəldikcə tənqi yanaşmalara da yer verirdi: “Çoxumuz müsəlman isək də, insan deyilik, çoxumuz insanıqsa da, həqiqi müsəlmanlıqdan çox uzaq və kənarıq” (Köçərli, 2014:

37). Həyat “Allah-Taalanın ətiyəsidir”. Sənət, söz, dil “Allah-Taalanın vergisidir” (Köçərli, 2014: 39) deyə Firidun bəy Köçərli qeyd etmişdir.

Ona axşar ifadələrlə desək “Təkcə simaca gözəl olan qadını gözəl hesab etmək olmaz. Bu gözəllik zahiri gözəllikdir. Zahirən gözəl qadın o zaman tam gözəlliyə malik olar ki, onun məzmunu da, yəni əqli də, kamalı da, idrakı da gözəlliyə uyğun gəlsin. İnsanın gözəlliyi zahiri məlahət və hüsn-lətafətdən ibarət olmayıb, onda əql və fərasətin mövcud olmağı dəxi əvvəlinci şərtlərdəndir. Zahiri gözəlliyi və hüsnəcamalı kamala yetirən, əqlin nuru və mərifətin ziyasıdır. Əqlsiz və mərifətsiz gözəl məqbul və müstəhsən deyildir” (Köçərli, 2014: 38) Firidun bəy Köçərli öz tənqidi fikirlərini davam etdirmişdir.

F.B.Köçərli M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri haqqında yazır... “Füzuli özü türk oğlu olmağına görə öz ana dilini artıq sevib də ona rəvnəq verməyi baş vəzifələrdən birisi hesab edərmiş... və həqiqətdə demək olar ki, türk dilinə rəvnəq verən, onu xar və xasakdan təmizləyib bir göyçək və səfəli çəmənə bənzədən Füzuli olubdur və bununla biz türklərin üstündə sərfi-himmət və qeyrət göstərdiyini şair özü bir məqamda belə bəyan edir:

Ol səbəbdən farisi ləfzilə çoxdur nəzm kim,
Həzmi-nazik türkü ləfzilə ikən dişvar olur.
Ləhceyn-türkü qəbuli-nəzm tərkib eyləsə,
Əksərən əlfazi, namərbut, nahəmvar olur.
Bəndə tofiq olsa bu dişvari asan eylərəm,
Novbəhər olğac dikəndən bərgi-gül izhar olur” (Köçərli, 2014: 42).

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq XX əsrə qədərki ədib və şairlərin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmağa təşəbbüs göstərmişdir. “Materiallar” da yüz iyirmi doqquz şairin ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin ilk dəfə olaraq tərcümeyi-halı verilmiş, əsərləri haqqında orijinal fikirlər söylənmişdir. Firidun bəy Köçərlinin ədəbiyyatımızın M. Füzuli, S. Ə. Şirvani, M. P. Vaqif, M. F. Axundov, Q. Zakir kimi görkəmli simalarının yaradıcılığına həsr edilmiş tədqiqatı onun Azərbaycan ədəbiyyatına çox gözəl aşına olduğunu göstərir. Firidun bəy Köçərlinin həm tənqidi məqalələrində, həm də tədqiqatçılıq fəaliyyətində bariz şəkildə nəzərə çarpan xüsusiyyətlərdən biri və demək olar ki, ən başlıcası onun müasirlik probleminin ön plana çəkməsidir.

CON RIDİN “DÜNYANI SARSIDAN ON GÜN” ƏSƏRİ

Fondada saxlanılan türkdilli əlyazma və çap kitablarının araşdırılması, onların məzmun xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində Con Ridin “Dünyanı Sarsıdan On Gün” (Con Rid) adlı əsəridir. “Dünyanı Sarsıdan On Gün” 1917-ci il Oktyabr İnqilabının şahidi və haqqında yazan amerikalı jurnalist və sosialist Con Ridin məşhur əsəridir. Kitabda inqilabın ilk on günü canlı və sənədli şəkildə təsvir olunur; kitab inqilabın nəbzini tutan, hadisələri, gündəlikləri, qəzetləri və həmin dövrün liderlərinin çıxışlarını özündə əks etdirən unikal tarixi sənəddir. Leninin ön sözü ilə yazılmış əsər inqilabın bütün aspektlərini və xalqın təcrübələrini əks etdirir, həm romanın dadına, həm də tarixi sənədin keyfiyyətinə malikdir.

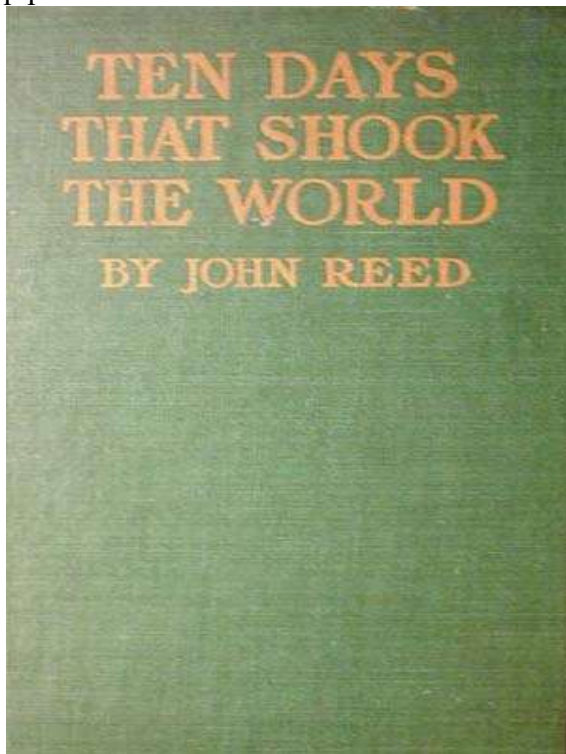
“Dünyanı Sarsıdan On Gün” (1919) amerikalı jurnalist və sosialist Con Ridin 1917-ci ildə Rusiyada baş verən Oktyabr İnqilabını öz gözləri ilə gördüyü hadisədən bəhs edən kitabının adıdır. Kitabını bitirdikdən qısa müddət sonra 1920-ci ildə vəfat edən Con Rid, görkəmli sovet liderlərinin dəfn olunduğu Moskvadakı Kreml Divarı Qəbiristanlığında dəfn olunmuş yeganə amerikalıdır.

1928-ci ildə sovet rejissoru Sergey Eyzenşteyn kitabı “Oktyabr: Dünyanı Sarsıdan On Gün” adı ilə ekranlaşdırdı. Kitabda ifadə edilən Con Ridin şəxsi fikirləri və mühakimələri, Warren Beatty-nin Con Rid rolunu canlandırıdığı 1981-ci il istehsalı “Qırmızılar” filminin əsasını təşkil etdi. Sovet rejissoru Sergey Bondarçuk da 1982-ci il istehsalı “Qırmızı Zənglər” (Dünyanı Sarsıdan On Gün kimi də tanınır) filmini bu kitab əsasında çəkdi.

Con Rid bütün bolşevik və anti-bolşevik mənbələrini daxil etməklə inqilabın nəbzini diqqətlə izləyir. Ustad bir müşahidəçi kimi o, plakatları, qəzet məqalələrini, müsahibələri, işçilərin, əsgərlərin, burjuaların, zabitlərin və adi insanların şərtlərini, liderlərin çıxışlarını və hətta çıxışlar zamanı

auditoriyanın dərhal reaksiyalarını qeyd edir. O, Qış Sarayının ələ keçirilməsi kimi tarixi hadisələri sanki birbaşa yaşamış kimi xatırlayır.

Oktyabr İnqilabının tarixini işıqlandıran ən vacib sənədlərdən biri hesab edilən “Dünyanı Sarsıdan On Gün” (şəkil-1), əsgərlərin, dənizçilərin, kəndlilərin və proletariatın bolşeviklərin tərəfində birləşdiyi Petroqradda baş verən ehtiraslı sənədli filmdir və jurnalistikanın unikal klassikası olaraq qalır.

(şəkil-1)

(şəkil-2)

CORCİ ZEYDANIN “KƏRBƏLA YANGISI” (“ĞADƏTU-KƏRBƏLA”)

Türkdilli əlyazma və çap kitablarına daxil olan digər bir dəyərli əsər Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə tərəfindən tərcümə edilən Corci Zeydanın “Kərbəla yangısı” (“Ğadətu-Kərbəla”) kitabıdır. Kitab Bakıda “Orucov qardaşları” mətbəəsində 1329 h.q. (1911) 478 səhifə olmaqla çap edilmişdir. Apardığımız tədqiqatda görkəmli ərəb yazıçısı Corci Zeydanın (1861-1914) həyat və yaradıcılığı, onun əsərlərinin türk və Azərbaycan dillərinə olan tərcümələri haqqında məlumat verilmişdir. Belə ki, Corci Zeydanın XX əsrin əvvəlində türk və Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş bir sıra əsərləri də mövcuddur. Corci Zeydan əslən xristian olsa da, öz əsərləri ilə İslam mədəniyyətinin və tarixinin tədqiqinə böyük töhfə vermişdir. Bu baxımdan, onun “İslam mədəniyyəti tarixi” əsəri və İslam tarixindən bəhs edən bir sıra romanları əhəmiyyətliyədir. Bu əsərlərin tərcüməsi Osmanlı ziyalıları Zəki Müğamizə, Azərbaycan ziyalıları olan Bakı qazısı Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuviyə, Mirabbas Mirbağirov və Əliabbas Müznibə məxsusdur. Onlar Corci Zeydanın əsərlərinin tərcüməsi və təbliği ilə ciddi sürətdə məşğul olmuşlar. Bakı qazısı Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvü Quranın Azərbaycan dilinə təfsiri olan “Kəşfül-həqayiq” əsərinin də müəllifidir. Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvü və digər tərcüməçilər Corci Zeydanın əsərlərini tərcümə etməklə ərəbcə bilməyən türk və azərbaycanlıların İslam tarixini öz qaynağından öyrənməsinə kömək etmişlər. Bu tərcümələr XX əsrin əvvəllərində dini təhsil, tarixi-elm və İslam mədəniyyəti baxımından böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Apardığımız araşdırmada Corci Zeydanın əsərlərinə olan tənqidlərdən, bu əsərlərin Azərbaycanın İslam mədəniyyətinə, tarixşünaslığına və elminə verdiyi töhfələrdən, həmçinin bu nümunələri tərcümə edən ziyalılardan bəhs olunur.

Həmçinin araşdırmada sovet işğalının acı nəticələri haqqında da məlumat verilmiş, Corci Zeydanın “İslam mədəniyyəti tarixi” və s. əsərlərinin tərcümə və tədqiq edilməsinin Azərbaycan xalqının öz dini qaynaqlarını öyrənməsinə və maariflənməsinə fayda verdiyi göstərilmişdir. Görkəmli

ərəb mütəfəkkiri Corci Zeydan (1861-1914) ərəb tarixi roman janrının banilərindən biri olub Beyrutda, bəzi mənbələrə görə, Misirəsilli xristian bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Beyrutda Amerikan Protestant Kollecinə və Qahirədə Qasrul Ayni Tibb Mədrəsəsində natamam da olsa tibb təhsili alıb, əczaçılıq diplomu əldə etmişdir. O, əsasən, tarix, ədəbiyyat, dil mövzularına üstünlük vermişdir. “C.Zeydan bir müddət Sudanda ingilis hərbi birliklərində də xidmət etmişdir” (Çelebi. 1993: 69).

Latınca, ingiliscə, fransızca, almanca, süryanicə, ibranicə də bilən Corci Zeydan tarix, ədəbiyyat, tarixi roman və sosial mövzularda bir çox əsərlərin müəllifi olub, publisist kimi “əz-Zaman” və digər qəzetlərdə çalışmışdır. “Onun əsərləri, həmçinin nəşr etdirdiyi “əl-Hilal” məcmuəsi öz dövründə geniş ictimaiyyət üzərində böyük maarifçi təsirə malik olmuş, müəllifə Misir Universitetinin İslam tarixi üzrə professor elmi adı verilmişdi” (Nervana, 2011). Əsərlərində ərəb millətçiliyini tənqid edən Corci Zeydan İslam xilafətinin də məhz ərəb millətçiliyi prinsipiə söykəndiyini iddia edirdi. Corci Zeydana əsərlərindəki məlumatların əskik olması, zəif rəvayətlərə əsaslanması kimi tənqidlər də yönəldilmişdir. Onun bir sıra tarixi romanlarını Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edən Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvi Corci Zeydanın etibarlı qaynaqlara əsaslandığını göstərərək belə deyir: “Həzrəti Hüseynin əhvalatı mötəbər kitablardan əxz olunub” (Zeydan, 1911: 3). Corci Zeydanın əsərləri və əl-Bakuvi tərəfindən tərcümələri XX əsrin əvvəlləri Şimali Azərbaycanda elm və maarifin inkişaf dövrü olub dini maarifçilik mövzusunda tərcümələr də geniş yayılmışdı. Dövrün Əbu Turab Axundzadə, Molla Ruhulla kimi din xadimləri ilə yanaşı, Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvi kimi ruhanilər də İslam tarixinin tədqiq və təbliği ilə Rusiya əsərinə olan Şimali Azərbaycan müsəlmanlarının öz dinlərini daha yaxşı öyrənmələrinə və maariflənmələrinə xidmət edirdilər. Onlar öz əsərləri ilə eyni zamanda, Azərbaycanda tarix elminin inkişafında böyük rol oynamışlar. Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvinin azərbaycanca ilk təfsir kitabı olan 3 cildlik “Kəşfül-Həqayiq” və “Səlib müharibəsi” əsərlərindən başqa, ərəb yazıçısı Corci Zeydandan etdiyi “On yeddi ramazan”, “Kərbəla yangısı”, “Əzrayi-Qüreyş (İslam tarixi)” kimi tərcümə əsərləri əlimizə keçmişdir.

Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvinin Həzrət Hüseynin qətlini araşdıran “Ğadətü-Kərbəla” əsərini “Kərbəla yangısı” adı ilə tərcümə etməsi əhalisinin əksəriyyəti şiə məzhəbindən olan Azərbaycan müsəlmanları üçün onların öz məzhəblərini daha yaxşı tanımaları baxımından daha böyük əhəmiyyətə malik idi. Corci Zeydanın bu əsəri Əməvi hökmdarlarından Yezid ibn Müaviyənin (680-683) hakimiyyəti dövrünü və bu dövrdə onun əmri ilə Həzrət Hüseynin və əhli-beyt mənsublarının öldürülməsi faciəsini ehtiva edir. Əsərdə eyni zamanda Əbdürrəhman adlı bir gəncin öz qohumu Səlmanı sevməsi, lakin Əməvi xəlifəsi Yezidin də Səlma ilə evlənmək istəməsi, lakin Səlmanın buna etiraz edərək Kufədən qaçması, yolda Həzrət Hüseynin öldürülməsinə şahid olması, Yezid öldükdən sonra isə Əbdürrəhmana qovuşması əhvalatı nəql edilir. Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvi tərcümə etdiyi əsərə yazdığı müqəddiməsində tarix elminin şərəfini, xüsusilə Həzrət Peyğəmbər və əhli-beytin tarixini öyrənmənin şərəfli bir iş olduğunu qeyd edir (Zeydan, 1911: 2). Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvi bu kitabı tərcümə etməsinin səbəbini qeyd edərkən göstərir ki, bu mövzuda bir çox kitab olsa da, əksəriyyəti uydurmalardan ibarətdir. Səhih olan kitablar isə ərəbcə olduğundan, türk xalqı bundan istifadə etməkdən məhrumdur (Zeydan, 1911: 2). Mütərcim özü bu mövzuda müstəqil bir kitab yazmaq istəsə də, Corci Zeydanın bu əsərini oxuyandan sonra fikrini dəyişmiş və qeydlərini də əlavə etməklə bu kitabın tərcüməsinə başlamışdı (Zeydan, 1908: 3).

Əsəri tərcümə edən mütəfəkkir-alim Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə Kərbəla vəqəsinin əhəmiyyətinə işarə edərək, bu hadisənin bütün faciəvi xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, əslində, İslama fayda verdiyini, İslamın nurunu daha da artıraraq müsəlmanları haqq və ədalətə bağladığını qeyd edir. Onun öz ifadələri ilə desək, “... Ah... ah təəssüflər olsun. Dünyada o alicənab kimi keçmiş əsrlərdə bir nəfər məzlum olmayıb. O cənabın qətli ilə dini-İslamın nurunu məhv eləmək istədilərsə də, “kafirilər istəməsə də, Allah öz nurunu tamamlayacaqdır”, dəxi də dini-İslamın nuraniyyəti artdı. O cənabın din yolunda tökülən qanının təsiri qiyamətə kimi günbəgün artacaqdır. Çünki həqqaniyyətlə və həqq yolunda tökülən qan əbədən məhv olmayıb və olmayacaqdır. Və axirül-əmr həqq zühur edəcəkdir” (Zeydan, 1908: 3).

ABDULLA ŞAIQIN “QİRAƏT” ADLI ƏSƏRİ

Abdulla Şaiqin “Qiraət” (Abdulla Şaiq) (və ya “Qiraət kitabı”) əsəri (şəkil-2), Azərbaycan dilində məktəblərdə oxu (qiraət) üçün nəzərdə tutulmuş dərslikdir, ərəb əlifbası ilə nəşr edilmişdir, o cümlədən “Gülzar”, “Müntəxabat”, “Türk çələngi” kimi əsas tədris kitablarından biridir və milli təhsilin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu kitabda milli və vətənpərvərlik ruhlu mətnlər yer alır, müəllifin vətənpərvər ideyalarını əks etdirir. Əsər 1924-cü ildə Bakıda 142 səhifəlik versiyası nəşr olunub. Həmçinin Abdulla Şaiqin dəyərli bu kitabı – “Milli qiraət”, “Gülzar”, “Türk çələngi” kimi dərslikləri ilə birlikdə milli təhsilin və Azərbaycançılıq ideyasının formalaşmasına xidmət edib.

Nəticə

Aparılan araşdırmaların məntiqi nəticəsi olaraq onu demək olar ki, Fondada qorunan və özünə yer alan qədim türkdilli əlyazma və çap kitablarının məzmun müxtəlifliyi nəzərə alınaraq öz elmi yeniliklərin büruzə vermişdir. Fondada mühafizə edilən həmin materiallar həm Azərbaycan mətnşünslığı üçün, həm də Naxçıvana dair əlyazmaların zənginliyindən xəbər verir. Belə ki, müxtəlif məzmunlu bu kitablar dünya tarixində Azərbaycan dilinin keçdiyi inkişaf yolunun nə qədər zəngin olduğunu müəyyən edir. Həmçinin tədqiqatda dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, ilahiyyat, pedaqogika, dərslik və dərs vəsaitlərinə aid türkdilli əlyazma və çap kitabları xüsusi şəkildə nəzərdən keçirilmişdir.

Beləliklə, həm nəzəri müddəaları, həm də praktiki əhəmiyyəti nəzərə alaraq belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda mühafizə edilən qədim türkdilli əlyazma və çap kitablarının məzmun müxtəlifliyi Azərbaycan mətnşünaslıq elminin inkişafına böyük töhfələr verəcək və tədqiq olunan əsərlər gələcək gənc nəslin milli-mənəvi baxımdan tərbiyələnməsinə xidmət edəcəkdir.

Ümumiyyətlə isə Azərbaycan mətnşünaslıq elminin inkişafında Naxçıvan əlyazmalarının rolu, xüsusən qədim türkdilli əlyazma və çap kitabları olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Güman edirik ki, aparılan tədqiqatın elmi nəticəsi Naxçıvanın qədim keçmişindən, habelə yazı mədəniyyətinin zənginliyindən xəbər verən bir axtarışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla Şaiq. “Qiraət”. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, B-307/534.
2. Con Rid. Dünyanı sarsıdan 10 gün. (tərcümə edən Xudadad Əzizbəyli). Bakı: 1927, 366 s. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, A-101/553.
3. Corci Zeydan. “Kərbəla yanğısı”. (tərcümə edən Məhəmmədkərim Mircəfərzadə). Bakı: Orucov qardaşları. 1329 h.q. (1911), 478 s. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, B-218/381.
4. Köçərli Firudin bəy. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, B-56/327.
5. Köçərli Firidun bəy: Biblioqrafiya /tərt. N.Tahirova, L.Qafarova; ixt. red. və burax. məsul Ş.Qəmbərova; red. G.Səfərləyeva; Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası.- Bakı, 2014- 176 s.
6. İsmayıl Hikmət. “Türk ədəbiyyatı tarixi I-II cild”. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, B-295/522.
7. Mustafa Safi. “Səadəti-izdivac”. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, A-27/333.
8. Mühəddin. “Psixologiya”. AMEA NB Əlyazmalar Fondu, B-141/217.
9. Zeydan Corci. (1908). Əzrayi-Qüreyş (İslam tarixi). Mütərcim: Axund Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə. Bakı: “Kaspi” qəzetinin mətbəəsi, (534 səh.).
10. Zeydan Corci. (1911). Kərbəla yanğısı. Mütərcim: Axund Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə. Bakı: Orucov qardaşları mətbəəsi, (537 səh.).
11. Çelebi Muharrem. (1993). “Corci Zeydan”, 69-71 // TDV İslâm Ansiklopedisi. VIII cild. İstanbul, TDV.
12. Nervana. (2011). “Roots of Egyptian Sectarianism through a 100 year old novel” // <https://nervana1.org/2011/11/10/roots-ofegyptian-sectarianism-through-a-100-year-old-novel/>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21282694>

УДК 811.161.1'243:37.091.3:75

ЖИВОПИСЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РКИ

АРКИНАЗ ГАМИДУЛЛА МАМЕДГАСАНЗАДЕ

Старший преподаватель кафедры Русского языка
Бакинского славянского университета
Баку, Азербайджан

Аннотация. Статья посвящена использованию живописи как средства формирования лингвокультурной компетенции на занятиях русского языка как иностранного (РКИ). В современном обучении иностранным языкам важную роль играет интеграция языковой и культурной подготовки, поскольку владение языком невозможно без понимания культурного контекста. Живопись рассматривается как «визуальный текст», способный раскрывать национально-специфические образы, традиции, исторические события и ценностные ориентиры. Особое внимание уделяется студентам-азербайджанцам, для которых работа с русской живописью открывает возможности сопоставления культурных систем и развития межкультурной компетенции. В статье анализируются методические подходы к использованию художественных произведений на занятиях РКИ, приводятся примеры заданий, направленных на развитие речевых навыков, критического мышления, интерпретации культурных смыслов и межкультурного диалога. Использование живописи позволяет создать личностно значимую образовательную среду, где обучение языку сочетается с эстетическим и культурным восприятием, стимулирует творческую активность студентов и способствует формированию устойчивой лингвокультурной компетенции.

Ключевые слова: РКИ, лингвокультурная компетенция, живопись, визуальные искусства, методика преподавания, межкультурная коммуникация, культурное восприятие, обучение иностранным языкам, студенты-азербайджанцы, критическое мышление.

Введение. Визуальные формы искусства всё активнее интегрируются в образовательное пространство иноязычного обучения, расширяя традиционные подходы к формированию коммуникативной и лингвокультурной компетенции. Живопись выполняет двойную функцию: она не только иллюстрирует учебный материал, но и служит самостоятельным источником культурной информации, позволяя осмысливать национально-специфические образы, традиции и ценностные ориентиры. Работа с художественными произведениями вовлекает обучающихся в процесс интерпретации культурных смыслов, делая процесс изучения языка более осмысленным и рефлексивным. [5]

Для студентов-азербайджанцев художественные произведения представляют особую ценность, так как помогают сопоставлять культурный опыт родной страны с особенностями русской культуры. Анализ картин и обсуждение визуальных образов стимулируют активное использование языка, развивают навыки описания, интерпретации и оценки, а также формируют умение вступать в межкультурный диалог.

Применение живописи на занятиях РКИ превращает изучение языка в многогранный процесс, где овладение речью сочетается с освоением культурного контекста. Это формирует развитию критического и творческого мышления, расширяет культурное восприятие и помогает студентам глубже понять различия между культурными системами родной и изучаемой стран. [10]

Обучение РКИ в современном образовательном пространстве требует интеграции языковых и культурных компонентов. Лингвокультурная компетенция представляет собой совокупность языковых навыков и знаний о культурных нормах, традициях и ценностных ориентирах общества изучаемого языка. Она включает умение понимать и интерпретировать

культурные коды, а также использовать их в коммуникативной практике. В этом контексте живопись выступает как эффективный инструмент формирования лингвокультурной компетенции, обеспечивая визуальное и эмоциональное осмысление культурных особенностей [1, 47-52].

Живописные произведения выполняют функцию «визуального текста», через который обучающиеся знакомятся с национально-специфическими образами, историческими событиями, бытовыми и социальными особенностями. Для студентов-азербайджанцев работа с русской живописью создаёт условия для сопоставления культурных моделей, стимулирует осмысление различий и сходств между родной и изучаемой культурой. Такой подход способствует развитию навыков межкультурного диалога и формированию личностно значимой мотивации к изучению языка. [5, 8]

Методические возможности использования живописи на занятиях РКИ включают:

1. *Развитие речевых навыков* – студенты описывают детали и сюжеты картин, используют разнообразную лексику и грамматические конструкции, формируя монологическую и диалогическую речь.

2. *Формирование критического и аналитического мышления* – обсуждение художественных образов, символики, композиции и эмоциональной окраски стимулирует осмысленное восприятие информации.

3. *Развитие межкультурной компетенции* – сопоставление изображённых на картинах русских традиций с азербайджанскими культурными особенностями помогает студентам лучше понять культурные различия и развить навыки аргументированного обсуждения.

4. *Эмоционально-ценностное осмысление* – живопись способствует формированию оценочного отношения к изучаемой культуре, развитию эстетического вкуса и способности к рефлексии.

Таким образом, интеграция живописи в процесс обучения РКИ позволяет объединять языковое и культурное образование, создавая условия для комплексного формирования лингвокультурной компетенции. Использование художественных произведений делает уроки более интерактивными, мотивирующими и творческими, что особенно важно для студентов, имеющих иной культурный и национальный опыт, включая студентов-азербайджанцев. [2, с. 55-64]

В качестве примера использования живописи на занятиях РКИ можно обратиться к картине А. К. Саврасова «Грачи прилетели». Данное произведение отражает характерные особенности русского пейзажа и позволяет познакомить студентов с культурно значимым образом весны в русской художественной традиции. Работа с картиной способствует расширению словарного запаса по темам «Природа», «Времена года», «Описание местности», а также создаёт условия для обсуждения эмоционального восприятия окружающего мира. Для студентов-азербайджанцев анализ данного произведения представляет особый интерес, поскольку позволяет сопоставить особенности русской и азербайджанской природы, выявить сходства и различия в национальных художественных образах и расширить представления о культурной картине мира носителей русского языка.

Практическая реализация. Для того чтобы теоретические принципы эффективно реализовывались на занятиях, необходимо применять конкретные практические задания с живописью. Ниже представлены методические приёмы, которые помогают студентам-азербайджанцам развивать речевые навыки, критическое мышление и межкультурную компетенцию через анализ и обсуждение художественных произведений.

1. Описание картины

Цель: развивать навыки описания, активизировать лексику и грамматику.

Методика: в качестве учебного материала используется картина А. К. Саврасова «Грачи прилетели», отражающая особенности русского национального пейзажа. Работа с данным произведением позволяет развивать навыки описания, интерпретации художественного образа и осмысления культурных реалий, представленных в русской художественной традиции.

Рисунок 1. А. К. Саврасов. «Грачи прилетели» (1871)

Картина А. К. Саврасова «Грачи прилетели» обладает высоким лингвокультурным потенциалом. Она позволяет познакомить студентов с особенностями русского пейзажа, символикой весны и национальными представлениями о природе. Кроме того, произведение служит основой для развития речевой деятельности и формирования навыков культурной интерпретации.

Задания:

- ✚ Опишите, что изображено на картине (люди, природа, предметы).
- ✚ Укажите цвета, форму, расположение объектов.
- ✚ Составьте 3–5 предложений о том, что, по вашему мнению, происходит на картине.

Пример:

✚ На картине изображён сельский пейзаж ранней весны. На переднем плане находятся берёзы, на ветвях которых видны гнёзда грачей.

✚ Вдали расположены деревенские дома и церковь, создающие атмосферу спокойствия и уюта.

✚ Картина передаёт ощущение пробуждения природы после зимы, а преобладание светлых и мягких оттенков подчёркивает наступление весны.

2. Интерпретация и анализ художественного образа

Цель: развивать критическое мышление, навыки аргументации и обсуждения культурных смыслов.

Методика: студентам предлагается обсудить, что хотел передать художник, какие эмоции вызывает картина.

Задания:

- ✚ Какие чувства вызывает у вас эта картина?
- ✚ Как вы думаете, почему художник выбрал именно такой сюжет?
- ✚ Какие особенности русской природы и культуры отражены в произведении?

Пример:

✚ Картина вызывает чувство спокойствия и надежды.

✚ Художник стремился передать красоту пробуждающейся природы и наступление весны.

✚ Произведение отражает характерное для русской культуры внимательное отношение к природе и её сезонным изменениям.

3. Сравнительный анализ культур

Цель: формировать межкультурную компетенцию и способность сопоставлять культурные системы.

Методика: студенты сравнивают природные и культурные образы, представленные на картине, с собственным культурным опытом.

Задания:

- ✚ Какие признаки весны изображены на картине?
- ✚ Какие природные изменения происходят весной в Азербайджане?
- ✚ Чем отличаются пейзажи России и Азербайджана?

Пример:

- ✚ На картине весна представлена через возвращение грачей и таяние снега.
- ✚ В Азербайджане весна наступает раньше и сопровождается цветением деревьев и яркой зеленью.
- ✚ Сравнение природных образов помогает лучше понять особенности восприятия природы в разных культурах.

4. Творческое задание

Цель: развивать речь, воображение и личностную рефлексию.

Методика: студенты создают устное или письменное высказывание по мотивам картины.

Задания:

- ✚ Представьте, что вы оказались на месте, изображённом на картине. Опишите свои впечатления.
 - ✚ Напишите небольшой рассказ «Первый день весны».
 - ✚ Составьте текст от имени грача, который вернулся после зимы.
- Эти задания позволяют студентам-азербайджанцам:
- ✚ Активно использовать русский язык в различных видах речевой деятельности;
 - ✚ Расширять знания о русской культуре и её национально значимых образах;
 - ✚ Формировать личное отношение к изучаемой культуре через художественное произведение;
 - ✚ Совершенствовать навыки монологической и диалогической речи на русском языке.

Выводы. Использование живописи на занятиях РКИ представляет собой эффективный метод формирования лингвокультурной компетенции у студентов-азербайджанцев. Художественные произведения позволяют сочетать развитие языковых навыков с осмыслением культурных особенностей, стимулируют активное использование речи и рефлексивное восприятие информации.

Работа с живописью способствует не только овладению лексикой и грамматикой, но и формированию способности интерпретировать культурные смыслы, сопоставлять традиции России и родной страны обучающихся. Такой подход укрепляет навыки межкультурного диалога, развивает личностную мотивацию к изучению языка и создаёт условия для более глубокого понимания различий между культурными системами. [3, 4]

Разработанный комплекс заданий демонстрирует, что использование произведений живописи позволяет комплексно развивать речевые навыки, расширять культуроведческие знания и совершенствовать способности студентов к межкультурной коммуникации.

Таким образом, интеграция живописи в процесс обучения русскому языку как иностранному превращает уроки в многогранное образовательное пространство, объединяющее языковое, культурное и творческое развитие студентов. Применение визуального искусства как метода обучения открывает новые перспективы для формирования компетентного, культурно осведомлённого и коммуникативно подготовленного иностранного студента.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Васильева Н. В. Лингвокультурная компетенция в обучении русскому языку как иностранному. М. : Флинта, 2018. 176 с.
2. Гасанова И.Э. Формирование межкультурной компетентности студентов через мультикультуральное обучение. Международный научный журнал Педагогического университета Хучжоу (КНР) «Multicultural research /Мультикультурные исследования / 跨文化研究». г. Хучжоу, провинция Чжэцзян, Китай. 2026. № 2 (27). с. 55-64.
<https://kwh.zjhu.edu.cn/2026/0604/c5796a251940/page.htm>
3. Кудрявцева Т. В. Межкультурная коммуникация и преподавание РКИ. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2017. 144 с.
4. Пименова Е. В. Живопись как средство формирования культурной компетенции в иноязычном обучении // Вестник педагогических исследований. 2020. № 3. С. 45–52.
5. Репина М. А. Использование визуальных искусств на занятиях РКИ: методические подходы. М. : Культура и язык, 2019. 112 с.
6. Левина О. В. Интеграция искусства в обучение иностранным языкам: теория и практика. М. : Просвещение, 2021. 128 с.
7. Репин И. П. Изобразительное искусство и язык: методические материалы для преподавателей РКИ. М. : Наука, 2016. 104 с.
8. Нечаева Е. С. Методы развития межкультурной компетенции через визуальные искусства // Русский язык за рубежом. 2019. № 2. С. 56–64.
9. Середа Л. А. Визуальные средства в обучении русскому языку как иностранному. М. : Академия, 2020. 136 с.
10. Иванова О. В. Живопись и межкультурное обучение в РКИ // Вопросы методики преподавания русского языка. 2018. № 4. С. 33–41.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21282725>

УДК 811.512.122'243:378.018.8

ҚЫТАЙ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚ ТІЛІ МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУ МОДЕЛІН ЖЕТІЛДІРУ

ЧЫН ЦЫНОЙ

Шанхай шет тілдері университетінің оқытушысы, Шанхай қ., ҚХР

Аңдатпа. Қытай мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықтың кеңеюі қазақ тілін меңгерген мамандарға деген сұранысты арттырып отыр. Мақалада мәдениетаралық коммуникация жағдайында Қытай жоғары оқу орындарында қазақ тілі мамандарын даярлау мәселелері қарастырылып, «қазақ тілі – орыс тілі – аймақтану» негізіндегі кеешенді білім беру моделін жетілдірудің негізгі бағыттары талданады. Тілдік даярлықты кәсіби және аймақтанулық біліммен, сондай-ақ мәдениетаралық құзыреттермен ұштастыру халықаралық ортада қызмет атқара алатын көптілді мамандар даярлауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: қазақ тілі, мәдениетаралық коммуникация, маман даярлау, аймақтану, көптілділік.

ENHANCING THE TRAINING MODEL FOR KAZAKH LANGUAGE SPECIALISTS IN CHINESE UNIVERSITIES WITHIN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

CHEN SIYU

Lecturer, Shanghai International Studies University, Shanghai, People's Republic of China

Abstract. The expansion of cooperation between China and Kazakhstan has increased the demand for specialists proficient in the Kazakh language. This article examines the training of Kazakh language specialists in Chinese higher education institutions in the context of intercultural communication and analyzes the main approaches to improving an integrated educational model based on the combination of Kazakh language, Russian language, and area studies. Integrating language training with professional and regional studies knowledge, as well as intercultural competencies, contributes to the cultivation of multilingual specialists capable of working effectively in an international environment.

Keywords: Kazakh language; intercultural communication; specialist training; area studies; multilingualism.

Соңғы жылдары Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы мен халықаралық ынтымақтастықтың кеңеюі елдің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және әлемдік экономикалық кеңістікке белсенді ықпалдасуына ықпал етуде. Осы жағдайларда Қытай мен Қазақстан арасындағы саяси, экономикалық, мәдени және білім беру салаларындағы ынтымақтастықтың дамуы екі ел арасындағы байланыстардың жаңа деңгейге көтерілуіне жол ашты. Бүгінде екі ел арасындағы ынтымақтастық ірі мемлекеттік жобалармен қатар, шағын және орта кәсіпорындар мен өңірлік деңгейдегі экономикалық субъектілерді де қамтиды.

Халықаралық байланыстардың кеңеюі халықаралық қызметті тілдік қамтамасыз етудің маңызын арттыруда. Қазақстанның тілдік, мәдени және іскерлік орта ерекшеліктерін ескеру халықаралық ынтымақтастықтың тиімді жүзеге асуына ықпал етеді.

Сонымен қатар, халықаралық экономикалық байланыстардың кеңеюі қазақ тілін меңгерген, бірнеше тілді еркін қолдана алатын және мәдениетаралық қарым-қатынас дағдылары қалыптасқан мамандарға деген сұранысты арттырып отыр. Қазіргі еңбек нарығында мамандардан тілдік құзыреттілікпен қатар, пәнаралық білім мен мәдениетаралық

коммуникация дағдылары да талап етіледі. Осыған сәйкес аймақтану, экономика, құқық, халықаралық қатынастар және мәдениетаралық коммуникация салаларынан хабардар, кешенді даярланған мамандарға деген сұраныс артып келеді.

Қазіргі еңбек нарығының өзгерген талаптары қазақ тілі мамандарын даярлау мазмұнын одан әрі жетілдірудің маңызын айқындайды. Тілдік құзыреттілікпен қатар, аймақтанулық білім, мәдениетаралық коммуникация қабілеті және кәсіби-практикалық дағдылар қазіргі қазақ тілі мамандарына қойылатын маңызды талаптардың біріне айналды. Сондықтан қазақ тілі мамандарын даярлау мазмұнын жетілдіру, оқыту жүйесін жаңғырту және теориялық білімді практикалық даярлықпен ұштастыру мәселелері өзекті болып отыр.

Осыған орай, мақалада мәдениетаралық коммуникация жағдайындағы қазақ тілі мамандарын даярлау мәселелері қарастырылып, халықаралық экономикалық ынтымақтастық жағдайында қалыптасқан практикалық қажеттіліктерді ескере отырып, мамандар даярлау жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттары талданады.

1. Халықаралық ынтымақтастық жағдайындағы кәсіби сұраныстар және қазақ тілі мамандарын даярлау мәселелері

Қытай мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықтың дамуы Қазақстандағы қытайлық кәсіпорындар қызметінің одан әрі дамуына ықпал етті. Ірі инвестициялық жобалармен қатар, шағын және орта кәсіпорындар, өңіраралық сауда құрылымдары мен өндірістік компаниялар да Қазақстан нарығына белсенді түрде еніп келеді. Мұндай жағдайда кәсіпорындардың табысты қызметі тек экономикалық көрсеткіштерге ғана емес, сонымен қатар жергілікті тілдік және мәдени ортаға бейімделу деңгейіне де тікелей байланысты болып отыр.

Қазіргі жағдайда қазақ тілі мамандарын даярлау жүйесін халықаралық еңбек нарығының жаңа талаптарына бейімдеу мәселесі өзекті болып отыр. Осыған байланысты оқу мазмұнын қазіргі кәсіби орта талаптарына сәйкес жетілдірудің маңызы арта түсуде.

Біріншіден, ұзақ уақыт бойы Қазақстанмен ынтымақтастықта орыс тілі негізгі коммуникация құралдарының бірі ретінде қарастырылып келді. Алайда қазіргі жағдайда қазақ тілінің қоғамдық өмірдегі рөлінің артуы қазақ тілін меңгерудің маңызын күшейте түсуде. Сондықтан қазақ тілін тек қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстан қоғамының құндылықтары мен мәдени ерекшеліктерін танудың маңызды тетігі ретінде қарастыру қажет (Цзэн Сянхун, Ван Цици, 2026).

Екіншіден, Қазақстан қоғамының тарихи-мәдени дамуы барысында қалыптасқан әлеуметтік құндылықтар мен коммуникациялық ерекшеліктер мәдениетаралық өзара іс-қимылда маңызды рөл атқарады. Осы ерекшеліктерді ескеру халықаралық ынтымақтастықтың тиімділігін арттыруға және мәдениетаралық коммуникация барысында туындауы мүмкін түсініспеушіліктердің алдын алуға ықпал етеді. Сондықтан халықаралық ортадағы нәтижелі өзара іс-қимылды қамтамасыз ету үшін мәдениетаралық коммуникация құзыреттерін дамыту мен жергілікті мәдени ерекшеліктерді ескерудің маңызы зор (Ян Бо, Чан Сяньминь, 2025).

Үшіншіден, халықаралық ынтымақтастықтың кеңеюі Қазақстанның құқықтық ортасы, өңірлік даму ерекшеліктері және қоғамдық үдерістері туралы білімді үнемі жаңартып отыруды талап етеді. Осыған байланысты оқу бағдарламалары мен ғылыми зерттеулерді заманауи өзгерістерге бейімдеудің маңызы арта түсуде. Қазіргі еңбек нарығында Қазақстан қоғамының ерекшеліктерін терең түсінетін, пәнаралық даярлығы қалыптасқан және кәсіби құзыреттері жоғары мамандарға деген сұраныс өсіп келеді. (Ся Сяодун, 2019).

Төртіншіден, Қазақстанның әлеуметтік құрылымы, тұтынушылық мәдениеті және өңірлік ерекшеліктері туралы білім халықаралық іскерлік және мәдени байланыстардың тиімді жүзеге асуына ықпал етеді. Осыған байланысты тілдік құзыретпен қатар, аймақтанулық білімнің де маңызы арта түсуде.

Осылайша, Қазақстан қоғамының тарихи-мәдени және өңірлік ерекшеліктерін терең түсіну мәдениетаралық өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Осыған байланысты тілдік даярлықпен қатар, аймақтанулық және мәдениетаралық білімнің маңызы

арта түсуде. Қазіргі еңбек нарығында кәсіби даярлығы жоғары, жергілікті ерекшеліктер мен іскерлік органы жақсы білетін кешенді мамандарға деген сұраныс өсіп келеді. Бұл қазақ тілі мамандарын даярлау жүйесін халықаралық еңбек нарығының жаңа талаптарына сәйкес жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

2. Қазақ тілі мамандарын даярлауды жетілдіру жолдары

Қазіргі халықаралық еңбек нарығының талаптары қазақ тілі мамандарын даярлаудың мазмұны мен әдістерін қазіргі кәсіби орта сұраныстарына сәйкес одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Ең алдымен, «қазақ тілі – орыс тілі – аймақтану» негізіндегі кешенді даярлау жүйесін қалыптастыру қажет. Қазақстанның тілдік-коммуникативтік ерекшеліктерін және қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлін ескере отырып, болашақ мамандардың қазақ тілін терең меңгеруімен қатар, орыс және ағылшын тілдерін де игеруі олардың кәсіби мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді. Сонымен бірге, экономика, халықаралық қатынастар, құқық, мәдениеттану және аймақтану салаларындағы білімді ұштастыру қазіргі еңбек нарығының сұранысына жауап беретін кешенді мамандар даярлауға мүмкіндік береді.

Оқу бағдарламаларын әзірлеу барысында «тіл + мамандық» қағидатын басшылыққа алған жөн. Осыған байланысты экономикалық аударма, халықаралық сауда, ресми құжаттарды рәсімдеу, электрондық коммерция, логистика және жобаларды басқару сияқты пәндерді енгізудің маңызы зор. Тілдік даярлық пен кәсіби білімнің өзара үйлесуі түлектердің практикалық қызметке тез бейімделуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жоғары оқу орындары шетелдік білім беру ұйымдарымен және кәсіпорындармен ынтымақтастықты кеңейтіп, бірлескен білім беру бағдарламаларын дамыту арқылы халықаралық тәжірибені тиімді пайдалануы қажет (Ван Сюэмэй, Чжао Шуанхуа, 2017; Ся Сяодун, 2019).

Мәдениетаралық коммуникация құзыретін қалыптастыру қазіргі білім беру жүйесінің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Тілдік біліммен қатар, мәдениетаралық менеджмент, мәдениетаралық психология және аймақтану пәндерін оқыту маңызды. Қазақстанның тарихи-мәдени дәстүрлері, қоғамдық құндылықтары және қазіргі әлеуметтік даму ерекшеліктері туралы білім студенттердің мәдениетаралық қарым-қатынас жасау қабілетін арттырады. Сонымен қатар, Қазақстан қоғамының тарихи-мәдени ерекшеліктері мен қазіргі қоғамдық үдерістері туралы түсінікті тереңдету болашақ мамандардың өзге мәдени ортаға бейімделу қабілетін жетілдіріп, мәдениетаралық қарым-қатынас барысында туындауы мүмкін түсініспеушіліктердің алдын алуға мүмкіндік береді (Чжан Гоцянь, 2024).

Жоғары оқу орындары мен кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастықты дамыту да маңызды. Теориялық білімді практикалық қызметпен ұштастыру мақсатында өндірістік тәжірибелерді жетілдіру, жобалық оқыту әдістерін енгізу және нақты жағдаяттарды модельдеу тәсілдерін пайдалану қажет. Мұндай тәсілдер студенттердің кәсіби дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, олардың болашақ еңбек қызметіне тез бейімделуіне мүмкіндік береді.

Цифрлық технологиялардың дамуы мамандар даярлау жүйесіне де жаңа талаптар қойып отыр. Сондықтан студенттердің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану дағдыларын жетілдіруге, цифрлық ресурстарды тиімді қолдануға және заманауи коммуникациялық платформаларда жұмыс істей алу қабілеттерін дамытуға ерекше назар аудару қажет.

Қазіргі жағдайда халықаралық еңбек нарығы тілдік біліммен қатар, мәдениетаралық коммуникация құзыреті қалыптасқан және бірнеше кәсіби сала бойынша базалық білімі бар мамандарды талап етеді. Осыған байланысты қазақ тілі мамандарын даярлау жүйесін жетілдіру жоғары білім беруді дамытудың маңызды бағыттарының біріне айналып отыр.

Қазақ тілі мамандарын даярлау сапасы, ең алдымен, жоғары білікті оқытушылар құрамына байланысты. Осыған байланысты оқытушылардың кәсіби біліктілігін арттыру, оларды аймақтану, халықаралық қатынастар, халықаралық құқық және Орталық Азияны зерттеу бағыттары бойынша даярлау маңызды болып табылады. Сонымен қатар, тәжірибелі

мамандарды оқу үдерісіне тарту, халықаралық ғылыми ынтымақтастықты кеңейту және академиялық қауымдастықтарды дамыту да мамандар даярлау сапасын арттыруға ықпал етеді.

Осылайша, қазіргі жағдайда қазақ тілі мамандарын даярлау жүйесін жаңғырту тек тілдік білім берумен шектелмеуі тиіс. Тілдік даярлықты аймақтанулық біліммен, мәдениетаралық коммуникация құзыреттерімен және кәсіби-практикалық дағдылармен ұштастыру халықаралық деңгейде бәсекеге қабілетті, көптілді және жан-жақты даярланған мамандарды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқытылатын тіл елінің тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрі мен құндылықтарын құрметтейтін мамандар даярлау мәдениетаралық өзара түсіністікті нығайтуға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде Қытай мен Қазақстан арасындағы экономикалық, мәдени және гуманитарлық ынтымақтастықтың одан әрі дамуына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Цзэн Сяньхун, Ван Цици. Ресей-Украина қақтығысынан кейінгі Орталық Азия елдеріндегі «Ресей ықпалынан алшақтау» үдерісі және оның әсері // Ресейтану журналы. – 2026. – Т. 16. – № 1.
2. Ян Бо, Чан Сяньминь. Онтологиялық қауіпсіздік тұрғысынан Қазақстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастыру // Ресей, Шығыс Еуропа және Орталық Азияны зерттеу. – 2025. – № 2.
3. Ся Сяодун. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясындағы кешенді аудармашы мамандарын даярлау мәселелері мен оларды жетілдіру жолдары // Заманауи білім беруді басқару. – 2019. – № 1.
4. Ван Сюэмэй, Чжао Шуанхуа. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы жағдайындағы Қытай жоғары оқу орындарындағы сирек оқытылатын тілдер мамандықтарының дамуы: қазіргі жағдайы, мәселелері және шешу жолдары // Шетел тілдерін оқытуды ақпараттандыру. – 2017. – № 2.
5. Чжан Гоцян. Сирек оқытылатын тілдер мамандықтарындағы идеологиялық-саяси білім беру мәселелері: миссия, құндылық және көзқарас // Шетел тілдері және шетел тілдерін оқыту. – 2024. – № 4.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21282781>
UDK: 821.512

TRACES OF BAYATI AND PROVERBS IN MEDIEVAL DIVAN POETRY

SEVINJ KARİM QIZI ALIYEVA

PhD in Philology, Associate Professor,
Institute of Folklore, ANAS
Baku, Azerbaijan

Annotation. Bayati and proverbs are among the oldest and richest examples of folklore in Azerbaijani literature. These poetic forms serve as means of expression that reflect the people's life experiences, morals, and worldview. From the 13th to the 18th centuries, traces of these folkloric elements are clearly visible in Azerbaijani divan poetry. In this article, we will analyze how the poets of that period utilized bayati and proverbs, examining poetic examples, scholarly references, and sources. The use of bayati and proverbs in Azerbaijani divan poetry from the 13th to the 18th centuries is a clear example of transferring the people's life experiences and worldview into the literary realm. The adoption of these poetic forms by divan poets demonstrates both the richness of folk literature and the development of written literature. Future research should explore these connections in greater depth, revealing the role of bayati and proverbs in the development of Azerbaijani literature more comprehensively.

Key words: bayati and proverb, medieval divan poetry, poetic formulas, folkloric style, poetic structure, folkloric motif, folkloric characters, written literature

СЛЕДЫ БАЙАТЫ И ПОСЛОВИЦ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ДИВАННОЙ ПОЭЗИИ

СЕВИНДЖ КАРИМ ГЫЗЫ АЛИЕВА

Доктор философии по филологии, доцент
Институт Фольклора НАНА

Аннотация. Байаты и пословицы в азербайджанской литературе являются одними из самых древних и богатых образцов фольклора. Эти поэтические формы выступают как средства выражения, отражающие жизненный опыт, моральные принципы и мировоззрение народа. В азербайджанской диванной поэзии XIII-XVIII веков следы этих фольклорных элементов отчетливо прослеживаются. В этой статье мы проанализируем, как поэты того периода использовали байаты и пословицы, опираясь на поэтические примеры, научные цитаты и источники. Использование байаты и пословиц в азербайджанской диванной поэзии XIII-XVIII веков является наглядным примером переноса жизненного опыта и мировоззрения народа на литературную основу. Освоение этих поэтических форм диванными поэтами демонстрирует как богатство народной литературы, так и развитие письменной литературы. Будущие исследования должны более глубоко изучить эти связи, чтобы всесторонне выявить роль байаты и пословиц в развитии азербайджанской литературы.

Ключевые слова: байаты и пословицы, средневековая диванная поэзия, поэтические формулы, фольклорный стиль, поэтическая структура, фольклорный мотив, фольклорные образы, письменная литература

Introduction. The bayatı originally emerged as a form of oral folk literature and over time became part of written literature. This poetic form reflects the people's philosophy of life through short and meaningful expressions. Divan poets, particularly such literary artists as Shah Ismail Khatai and Imadaddin Nasimi, used the bayatı in their works to bring the people's way of thinking and

emotions into the literary sphere. For example, the influence of the bayatı is clearly felt in the works of Shah Ismail Khatai. The artist reflects the concise and meaningful expression style of the bayatı. Such expressions present the emotional state and life philosophy of the people in a poetic form. For example,

I am Khatai, in my way,
On Alif's path I stay.
A Sufi on the sacred road,
In truth, a humble soul bestowed.
I am Khatai, a master of line,
In truth's secret I brightly shine.
A healer's cure, a sage's art,
To doctors, too, I play my part.
Give not your heart to the foolish mind,
Nor to those who truth deny and blind.
I am a seeker, truth I claim,
And love I offer to the pure in name [2, 327].

The place of proverbs in divan poetry. Proverbs are wise expressions that have been shaped over many years based on the experiences and observations of the people, reflecting various aspects of life. Divan poets, by incorporating these pieces of wisdom into their works, not only reflected the way of thinking of the people but also enriched their own literary styles:

The worth of words stands high above,
Everywhere they cherish those who speak with love.
Praising words is not my art or claim,
Yet none can doubt the power of their name.

Words are beautifully formed from the start,
Righteousness adds grace and lifts the heart.
With truth their value ever grows,
For truth is where all virtue flows. [1, 17]

The poem titled "Nazm" included in the prefaces of Mehammad Fuzuli's qasidas is an example demonstrating the influence of proverbs. The translation of the poems in the prefaces is by prof. Memmed Mubariz Alizade. This expression reflects the people's understanding of words and wisdom, as well as their way of valuing them. Thus, proverbs have played an important role in Divan poetry both in terms of content and form. Research conducted on this topic has examined the use of bayatı and proverbs in Divan poetry from various aspects. For example, M.Qamarlı's book "Atalar Sözü" ("Proverb") is an important source in terms of collecting and analyzing these folkloric elements. At the same time, Y.V.Chemenzeminli's linguistic perspectives also draw attention to the collection and preservation of such folkloric examples. The use of bayatı and proverbs in 13th–18th century Azerbaijani Divan poetry demonstrates the richness of folk literature and the connection of poets with the people. The poets of this period enriched their works by using bayatı and proverbs, while also bringing the people's life philosophy into the literary sphere. Below, we will explain this topic in more detail with examples from poetry. The bayatı is one of the most widespread forms of Azerbaijani oral folk literature. This poetic form, consisting of four lines with seven syllables in each line, reflects the life and emotions of the people through its simple and meaningful expressions. Divan poets incorporated the bayatı into their works, bringing the people's way of thinking and emotions into the literary sphere. Imadaddin Nasimi a prominent representative of divan literature is also one of the poets who created an artistic bridge between classical poetry and folk creativity. In his "Divan" many features of oral literature- such as puns, syllabic verse lines, motifs characteristic of ashik poetry, and similes and epithets close to folk thinking are clearly manifested. These features confirm that Nasimi's work is deeply rooted in folk sources. The poet's language is distinguished by its natural fluency, clarity, and musicality. His closeness to the expressive power of words, the layers of

meaning, and the style of folk speech is no coincidence. It shows that Nasimi was in close contact with folk creativity and drew creative energy from it. The ability to use the poetic potential of the vernacular with such mastery is a quality unique to a literary artist who has deeply absorbed the spirit of that environment. Academician Həmid Araslı, in his research on Nasimi's legacy, paid special attention to this issue, repeatedly emphasizing the poet's utilization of the traditions of oral literature. He also provided numerous examples confirming Nasimi's connection to folk poetics. One of the significant aspects demonstrating the influence of folk literature in Nasimi's poetry is his engagement with the bayatı genre. The bayatı poetic form, with its depth of meaning, conciseness, and emotional impact, resonates particularly in Nasimi's poetry. Although this connection may not be immediately apparent, it manifests itself in the layers of content and the poetic structure of his works. The tendencies in Imadaddin Nasimi's poetry toward folk wisdom, concise expression, and rhythmic sincerity indicate the influence of the bayatı tradition on the poet's artistic thought. Nasimi's poetic legacy is a multilayered artistic phenomenon that encompasses not only the classical Divan literature but also the deeper strata of Azerbaijani oral literature. In his work, a synthesis occurs between the spirit of the people's language, their artistic thinking, and worldview with literary and philosophical thought, resulting in a new qualitative stage in the history of national poetry. The influence of the bayatı can be felt in the following verse:

Give your soul, and find your beloved true,
Do not be soul-less when your love eludes you. [3, 56]

O cupbearer, I am drunk, bring my beloved near,
Give me a cup, I thirst for love, bring my beloved here.
What am I without you, soul and world feel vain,
For God's sake, bring me my love again [3, 272].

The expressions in this verse, such as "Give your soul, and find your beloved, do not be soul-less" and "What am I without you, soul and world feel vain" reflect the simple and meaningful style of the bayatı. Qazi Burhaneddin is also a well-known divan poet. Bayatı can be found in his works as well. For example, the influence of the bayatı is evident in the following quatrains:

Do not call that an eye which cannot see your face,
Nor call that a face which cannot wipe away your dust.
Do not call that a word which lacks praise within,
For you, its essence, do not call it a word at all.

The candle burns, and the cheek pales, shedding tears,
When the servant comes before you, my lord, appears.
My eye now bleeds with ruby from my heart's deep pain,
Once more, blood and tears the king sustains again, my lord [4, 672].

The expressions in these couplets, such as "that face which..." and "the candle burns" reflect the simple and meaningful style of the bayatı. Proverbs are wise sayings that have emerged from the life experiences of the people. Divan poets incorporated these pieces of wisdom into their works, thereby reflecting the people's way of thinking and enriching their own literary styles. Qazi Burhaneddin, by using punning words in his works, brought the wisdom of the people into the literary sphere. For example, the influence of proverbs is evident in the following tuyugs:

In this world, a true lover bleeds, bleeds,
If you are a lover, do your eyes not bleed?
If every lover's head sways for their beloved,
I give my soul for the path of my love, indeed! [4, 686]

A beloved is one who shares your pain,
Not one who turns a hundred times away.
On the day of trial, do not let a coward reign [4, 687].

The expressions in these couplets, such as “A beloved is one who shares your pain” and “On the day of trial, do not let a coward reign” which feature punning words, reflect the wisdom of proverbs. The use of bayatı and proverbs in 13th–18th century Azerbaijani divan poetry is a clear example of how the life experiences and worldview of the people were brought into the literary sphere. The adoption of these poetic forms by divan poets demonstrates both the richness of folk literature and the development of written literature. Future research should explore these connections in greater depth, revealing the role of bayatı and proverbs in the development of Azerbaijani literature more comprehensively. A number of prominent scholars have put forward important ideas in their research on the use of bayatı and proverbs in Azerbaijani divan poetry. Below, we present some of their key insights along with the relevant sources:

Israfil Abbaslı: folkloristics and bayatı. Israfil Abbaslı conducted in-depth research on various genres of Azerbaijani folklore, including the bayatı. He notes that the bayatı is an important poetic form reflecting the people’s life philosophy, emotions, and way of thinking. Israfil Abbaslı emphasizes that the bayatı has been widely used both in oral folk literature and in written divan poetry.

Bextiyar Vahabzade: linguistics and style. Bextiyar Vahabzade paid close attention to language and linguistic issues during the 1950s–1980s of the twentieth century. In his linguistic views, he noted the important role of bayatı and proverbs in reflecting the language and spirit of the people. Bextiyar Vahabzade emphasized the significance of these folklore elements in terms of language and stylistic issues.

Habil Yashar: the place of bayati in the poetry tradition. Habil Yashar notes that bayati holds a special place in the Azerbaijani poetry tradition. He emphasizes that bayati reflects the feelings and thoughts of the people on the poetic plane through its simple and meaningful expressions. Habil Yashar notes that bayati has been widely used in both folklore and classical (divan) poetry. Research on the history of Azerbaijani literature notes that bayati and proverbs hold an important place in divan poetry. It is emphasized that these poetic forms reflect the life experiences and worldview of the people. Literary historians report that bayati and proverbs are widely found in both oral and written literature. İltifat Saleh: poetic expressions and bayati. İltifat Saleh highlights the significance of bayati and proverbs as poetic expressions in Azerbaijani literature. He emphasizes that these folklore elements enrich poets’ expressive styles and reflect the philosophy of the people’s life on the poetic plane. The views of these scholars help to gain a deeper understanding of the significance and usage of bayati and proverbs in Azerbaijani divan poetry. Their research demonstrates how these folklore elements are integrated into both oral and written literature and how they reflect the philosophy of the people’s life. The use of bayati and proverbs in Azerbaijani divan poetry reflects poets’ attitude toward folk literature and the richness of this literary tradition. Below, I present some examples related to this topic: “Bayati are one of the oldest and most beloved poetic forms in Azerbaijani folk literature. Divan poets also turned to this form, reflecting the life and worldview of the people”. For example, M. Fuzuli included bayati in his “Divan”. In these bayati, the poet expresses the difficulties a person encounters in life and the endurance they show in facing these challenges. Proverbs are wise expressions that have arisen from the life experiences of the people. Divan poets, by incorporating these wisdoms into their works, both reflected the way of thinking of the people and enriched their own literary styles. For example, the influence of proverbs can be felt in the following couplet by Qovsi Tabrizi:

Do as you will, for the remedy is yours,
All troubles, all cures, belong to you, O King.
Whatever you decree, my sovereign,
The command is yours alone [5, 11] or

Black stone and gem are one,
Without flaw, O King, only you know their worth [5, 257]

The expressions in these couplets also reflect the wisdom of proverbs and are short, meaningful phrases related to various aspects of life. Divan poets, by incorporating these expressions into their

works, reflected both the life of the people and their own way of thinking. For example, the following couplet by Saib Tabrizi employs a proverb:

A guest at my own table suffices for me,
I covet not another's hand, though storms may rise.
Though this lover gains not both worlds,
His heart opens in awe when he glimpses his beloved [6,32]

The main folklore motif in the poem is to be content with one's lawful blessings and to value happiness through spiritual fulfillment. The line 'a guest at my own table suffices for me' reflects the widely spread idea of humility and self-sufficiency in folk literature. The couplet "I covet not another's hand, though storms may rise" emphasizes the motif of independence from others and possessing one's own will. In the line "His heart opens in awe when he glimpses his beloved" love is presented not only as a worldly experience but also as a means of spiritual and divine elevation. Thus, the poem embodies moral and ethical motifs frequently found in ashik poetry and folk wisdom. These examples demonstrate how bayati and proverbs were used in Azerbaijani divan poetry and how these poetic forms are reflected in the works of poets. Future research should explore these connections in greater depth, shedding more detailed light on the role of bayati and proverbs in the development of Azerbaijani literature. The interaction between divan poetry and oral folk literature in Azerbaijani literature from the 13th to the 18th centuries led to the emergence of a rich and multifaceted literary environment. During this period, both written and oral literary works complemented each other, playing a significant role in the development of Azerbaijani literature.

Divan poetry developed under the influence of Persian and Arabic literature but was enriched with national characteristics by Azerbaijani poets. Some of the prominent poets of this period are as follows: M.Füzuli (1494-1556) is renowned for his poetry written in Azerbaijani, Arabic, and Persian. His works, including the "Divan" and "Leyli and Majnun" are among the most significant literary examples of the period. Prominent representatives of divan literature incorporated bayati into their works, reflecting the influence of folk literature. Shah Ismail Khatai, the ruler of the Aq Qoyunlu and Safavid states, wrote over fourteen hundred poems under the pen name "Khatai". His works contain both the classical style of divan poetry and elements of folk literature. Molla Penah Vaqif, one of the prominent Azerbaijani poets, created works under the influence of both divan poetry and oral folk literature. His work "Divani-Hikmet" reflects philosophical and ethical issues. Oral folk literature is a rich literary heritage that reflects the life, customs, traditions, and worldview of the Azerbaijani people. Some of the main genres that emerged during this period are as follows: Bayati: Consisting of four-line poems with seven syllables per line, bayati express the feelings and thoughts of the people. Divan poets used bayati to reflect the influence of folk literature in their works.

Proverbs: Proverbs, being short and meaningful expressions, reflect life experience and wisdom. Divan poets used proverbs in their works to convey the philosophy of the people's life. Epics: Epics such as "Koroghlu" which reflect themes of heroism and justice, convey the people's understanding of bravery and fairness. Between the 13th and 18th centuries, the interaction between divan poetry and oral folk literature in Azerbaijani literature resulted in a rich literary environment. Divan poets incorporated elements of folk literature into their works, reflecting national characteristics. This synthesis played a significant role in the development of Azerbaijani literature. This article reflects the interaction between divan poetry and oral folk literature in Azerbaijani literature from the 13th to the 18th centuries and the role of this interaction in literary development. Additionally, it provides information about the works of prominent poets of the period and the main genres of oral folk literature. There is a direct connection and mutual influence between Divan poetry and folklore. The main points that link them can be grouped as follows: Similarity in content and themes: Folklore (bayati, epics, proverbs, and narratives) reflects the life experiences, emotions, morals, and worldview of the people. Divan poetry enriches these elements with the poet's individual style. For example, poets such as Mehmed Fuzuli and Shah Ismail Khatai incorporated popular themes- love, heroism, and moral values- into divan poetry.

Poetic form and style: Folklore examples (bayati, proverbs) possess a concise, rhythmic, and memorable style of expression. Divan poetry preserves these features of folk literature through its rhythmic and rhymed forms. The simplicity and brevity of bayati are sometimes adapted by divan poets into literary forms such as couplets and ghazals.

Semantic and symbolic connection: Folklore symbols and metaphors (e.g., the nightingale in the rose, the moon, and the stars) are reflected in the imagery of divan poetry. This gives the poetry a symbolic richness that combines both the worldview of the people and classical literary aesthetics.

Moral values: Proverbs and sayings are used by divan poets to convey moral lessons and wisdom. In this way, the poet not only provides the reader with poetic pleasure but also promotes the ethical and social values of folklore.

Historical and cultural connection: between the 13th and 18th centuries, Azerbaijani divan poetry preserved national characteristics under the influence of folk literature. Folklore served poets both as a source of inspiration and as a means to maintain language, rhythm, and folk motifs.

During the 13th-16th centuries, the period of medieval Azerbaijani literature, there was growing interest not only in works written in Persian and Arabic but also in poetry in the native language. With the rise of Turkic states, the literary potential of the native language also increased. Izzeddin Hesenoglu is recognized as the first representative of poetry in the Azerbaijani language. Assar Tabrizi, Arif Ardabili, Sheikh Mahmud Shabustari, Imadeddin Nesimi, Qazi Burhaneddin, Muhammed Fuzuli and Shah Ismail Khatai are prominent representatives of this period. Imadeddin Nesimi is regarded as a master of philosophical poetry, while Muhammed Fuzuli is considered the founder of the literary language. During this time, sufism and hurufism were widely spread as literary and philosophical movements. The main theme of literature was love, and classical genres such as ghazal, qasida, and others developed. During this period, creating a "Divan" became an essential part of a poet's work.

Development of native-language poetry: between the 13th and 16th centuries, poetry in the native language rapidly progressed. Izzeddin Hasanoglu's ghazals, such as "Apardı könlümü" ("My heart was taken away"), "Necəsən, gəl, ey yüzü ağım bənim" ("How are you, come o my fair-faced beloved"), "Əcəb bilmən bəni şeyda qılan kim?" ("Who has made me so enchanted?") are among the earliest surviving examples of his work.

His poems mainly focus on the theme of love. Qazi Burhaneddin was the first poet to create a "Divan" in the native language. His ghazals, rubaiyat and tuyuks are distinguished by motifs of love and heroism. The poet also addressed themes of nature and moral guidance. Qazi Burhaneddin also laid the foundation for the tuyuk genre in Turkic-language poetry.

Native language epic poetry: Starting from the 13th century, epic poetry in the native language emerged and developed. Unlike persian language epic poetry, it reflects the influence of folk epics and tales. The transition from quatrains to masnavi form was a major innovation of this period. Epic works combined both lyrical emotions and narrative style. Prominent epic works of this period include "Dastani-Ahmed Herami", "Qisseyi-Yusif" and "Verqa and Gulsha". Among the authors were poets such as Ali, Yusif Maddah, Mustafa Zerir, Suli Faqih and Umami Isa.

Persian language Azerbaijani literature: In the 13th-14th centuries, Azerbaijani poets writing in persian-Zulfiqar Shirvani, Humam Tabrizi, Avhadi Maragayi, Arif Ardabili and Essar Tabrizi continued the literary tradition of Nizami Ganjavi. Avhadi Maragayi's poems "Cami-Cam" and "Dehname", Arif Ardabili's "Farhadname" and Essar Tabrizi's "Mehr and Mushtari" are devoted to themes of humanity and society, friendship, loyalty, and love. These works give ample attention to both philosophical and human emotions.

Sufism and philosophical poetry: Sheikh Mahmud Shabustari is one of the most prominent representatives of Azerbaijani sufi literature. Sufism is based on the concept of "wahdat al-wujud" which celebrates the unity of God and existence. The main stages of this teaching are sharia, tariqa, marifa, and haqiqa. Shabustari's works "Gulsheni-Raz", "Miratül-Muheqqiqin" and "Seadetname" reflect these ideas. Fazlullah Naimi and Imadeddin Nesimi are prominent representatives of hurufism literature with Fazlullah Naimi being the founder of the hurufi doctrine. In his works "Cavidanname",

“Arshname” and “Mehebbetname” (“The Book of love”) the idea of the unity of God and man occupies a central place. Imadeddin Nesimi promoted these ideas through poetry, artistically expressing both divine and earthly love. His gazal “Mende sığar iki cahan” (“Both worlds reside within me”) and the work “Müqeddimtül-Heqayiq” represent the pinnacle of Azerbaijani philosophical poetry. In the 15th century, native language literature became even stronger. Poets such as Qasim Anvar, Ashraf Maragayi, Nematullah Kishvari, Cahan Shah Haqiqi, and Khalili were prominent figures of this period. Ashraf Maragayi was the first Azerbaijani poet to write a poetic response (nazire) to Nizami Ganjavi’s “Khamisa”.

In their “Divans” themes of divine and earthly love, morality, and nature occupied a central place. In the 16th century, artists such as Sheikh Ibrahim Gulsheni, Habibi, Basiri, Sururi, Yusif bey Ustajlu, Haqiri Tabrizi, Shah Ismail Khatai, and Mehmed Fuzuli were active. Haqiri’s “Leyli and Majnun”, Shah Ismail Khatai’s “Dehname” and Mehmed Fuzuli’s “Leyli and Majnun” are among the most famous poems of that period. Shah Ismail Khatai was both a statesman and a powerful poet. He created a new poetic style by combining syllabic and aruz meters. In his “Dehname” he gave special attention to folk creativity, while in “Nesihetname” he focused on human and spiritual matters.

Conclusion: Divan poetry and folklore complement each other- folklore provides the poet with the spirit and language of the people, while divan poetry shapes it into an aesthetic and artistic form. This interaction has served to preserve both national identity and literary richness in Azerbaijani literature. Our research and analyses show that folklore is a source of inspiration for poets. Bayati and proverbs gain aesthetic and poetic form in divan poetry, while epic motifs allow divan poets to convey heroism and moral lessons.

BİBLİOGRAPHY:

1. Mehmed Füzuli. Works. In six volumes. Vol. IV. Baku: Sharq-Qerb publishing, 2005, 344 pages.
2. Shah Ismail Khatai. “From the treacherous bridge: poems and poetic works”. Baku: Yazichi publishing, 1988, 344 pages.
3. Imadeddin Nesimi. Selected works. In two volumes, Vol. II. Baku: Lider publishing, 2004, 376 pages.
4. Qazi Burhaneddin. Divan. Baku: Onder publishing, 2005, 728 pages.
5. Qovsi Tabrizi. Selected Works. Baku: Lider publishing, 2005, 328 pages.
6. Saib Tabrizi. Selected Works. Baku: Onder publishing, 2004, 256 pages.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21282818>

UDK: 821.512.161

MÜASİR RUS ELMİ NƏŞRLƏRİNDƏ “KİTABI-DƏDƏ QORQUD” DASTANININ TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ

MİRZƏYEV NAİLƏ FƏRHAD QIZI

böyük elmi işçi
AMEA Folklor İnstitutu
Bakı, Azərbaycan

Annotasiya. Müasir rus elmi nəşrlərində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı türk xalqlarının ortaq mədəni irsi, tarixi yaddaşı və etnik-mənəvi identikliyinə mühüm abidəsi kimi geniş şəkildə tədqiq olunur. Rus türkologiyasında aparılan araşdırmalar əsasən dastanın tarixi-kulturoloji mahiyyəti, mifoloji strukturu, poetik xüsusiyyətləri, şifahi və yazılı ənənə ilə əlaqələri, eləcə də ümumtürk epik sistemi daxilində yeri məsələlərini əhatə edir.

Tədqiqatçılar “Kitabi-Dədə Qorqud”-u yalnız oğuz epik düşüncəsinin nümunəsi kimi deyil, həm də qədim türk dünyagörüşünü, sosial münasibətləri, qəhrəmanlıq kodeksini və islamdan əvvəlki mifoloji təsəvvürləri qoruyub saxlayan çoxqatlı mətn kimi qiymətləndirirlər. Müasir rus alimləri dastanın xronoloji baxımdan heterogen xarakter daşdığını, qədim türk mifoloji təbəqələrinin sonrakı islam təsirləri ilə sintez təşkil etdiyini qeyd edirlər.

“Koroğlu”, “Battal-namə” və “Danışmənd-namə” ilə müqayisəli təhlili aparılır, onun Bizans və Avropa epik ənənələri ilə tipoloji paralelləri araşdırılır. Eyni zamanda, “Kitabi-Dədə Qorqud”-un dil xüsusiyyətləri, poetik strukturu və folklor elementləri qədim türk runik yazıları, uyğur mətnləri və orta əsr türk yazılı abidələri kontekstində öyrənilir.

Müasir rus nəşrlərində dastanın öyrənilməsi tarixinin araşdırılmasına da xüsusi diqqət yetirilir. Bu istiqamətdə V.V. Bartold, P.A. Falev və digər rus şərqşünaslarının fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilir. Həmçinin əvvəllər nəşr olunmamış arxiv materiallarının elmi dövriyyəyə daxil edilməsi “Kitabi-Dədə Qorqud”-un tədqiqinə yeni baxışların formalaşmasına şərait yaradır. Beləliklə, müasir rus türkologiyasında “Kitabi-Dədə Qorqud” həm filoloji, həm tarixi, həm də kulturoloji baxımdan çoxşaxəli şəkildə araşdırılan fundamental epik abidə kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu, tədqiqatlar, müasir rus nəşrləri, tədqiqatçılar

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭПОСА «КИТАБИ-ДЕДЕ КОРКУД» В СОВРЕМЕННЫХ РОССИЙСКИХ НАУЧНЫХ ИЗДАНИЯХ

МИРЗОЕВА НАЙЛА ФАРХАД ГЫЗЫ

Институт Фольклора НАНА
старший научный сотрудник
Баку, Азербайджан

Аннотация. В современных российских научных изданиях эпос «Китаби-Деде Коркуд» широко исследуется как важнейший памятник общего культурного наследия тюркских народов, их исторической памяти и этно-духовной идентичности. Исследования, проводимые в российской тюркологии, в основном охватывают историко-культурную сущность эпоса, его мифологическую структуру, поэтические особенности, связи с устной и письменной традицией, а также его место в общетюркской эпической системе.

Исследователи рассматривают «Китаби-Деде Коркуд» не только как образец огузского эпического мышления, но и как многослойный текст, сохранивший древнетюркское мировоззрение, социальные отношения, кодекс героизма и доисламские мифологические представления. Современные российские ученые отмечают хронологическую

неоднородность эпоса, подчеркивая, что древнетюркские мифологические пласты в нем синтезируются с более поздними исламскими влияниями.

В российской научной литературе проводится сравнительный анализ эпоса с такими памятниками, как «Кёроглы», «Баттал-наме» и «Данышменд-наме» а также исследуются его типологические параллели с византийской и европейской эпическими традициями. Одновременно языковые особенности, поэтическая структура и фольклорные элементы «Китаби-Деде Коркуд» изучаются в контексте древнетюркских рунических памятников, уйгурских текстов и средневековых тюркских письменных источников.

В современных российских публикациях особое внимание уделяется также истории изучения эпоса. В этом направлении высоко оценивается деятельность В.В. Бартольда, П.А. Фалева и других российских востоковедов. Кроме того, введение в научный оборот ранее неопубликованных архивных материалов способствует формированию новых подходов к исследованию «Китаби-Деде Коркуд». Таким образом, в современной российской тюркологии «Китаби-Деде Коркуд» рассматривается как фундаментальный эпический памятник, изучаемый в многоплановом филологическом, историческом и культурологическом аспектах.

Ключевые слова: эпос «Китаби-Деде Коркуд», исследования, современные российские издания, исследователи.

RESEARCH ON THE «KİTABİ - DEDE KORKUD» EPIC IN CONTEMPORARY RUSSIAN ACADEMIC PUBLICATIONS

MİRZOYEVA NAILA FARHAD GİZİ

Folklore Institute of ANAS

Senior Researcher

Baku, Azerbaijan

Annotation. In contemporary Russian scholarly publications, the epic “Kitabi-Dede Korkud” is widely studied as one of the most significant monuments of the common cultural heritage of the Turkic peoples, their historical memory, and ethno-spiritual identity. Research conducted within Russian Turkology mainly focuses on the historical and cultural essence of the epic, its mythological structure, poetic features, connections with oral and written traditions, as well as its place within the general Turkic epic system.

Researchers consider “Kitabi-Dede Korkud” not only as an example of Oghuz epic thought, but also as a multilayered text that has preserved the ancient Turkic worldview, social relations, the code of heroism, and pre-Islamic mythological concepts. Contemporary Russian scholars emphasize the chronological heterogeneity of the epic, noting that ancient Turkic mythological layers are synthesized within it with later Islamic influences.

Russian academic literature also presents comparative analyses of the epic alongside such monuments as “Koroghlu,” “Battal-name” and “Danishmend-name” while exploring its typological parallels with Byzantine and European epic traditions. At the same time, the linguistic features, poetic structure, and folkloric elements of “Kitabi-Dede Korkud” are examined in the context of ancient Turkic runic monuments, Uyghur texts, and medieval Turkic written sources.

Special attention in modern Russian publications is likewise devoted to the history of the epic’s study. In this regard, the contributions of V.V. Bartold, P.A. Falev, and other Russian orientalists are highly appreciated. Furthermore, the introduction of previously unpublished archival materials into scholarly circulation contributes to the development of new approaches to the study of “Kitabi-Dede Korkud.” Thus, in contemporary Russian Turkology, “Kitabi-Dede Korkud” is regarded as a fundamental epic monument investigated from philological, historical, and cultural perspectives.

Keywords: the epic « Kitabi-Dede Korkud», research, contemporary Russian editions, researchers.

“Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi-mədəni irsini özündə əks etdirən mühüm abidələrdən biridir. Bu eposda Azərbaycan xalqının tarixi, hiss və duyğuları, məhəbbəti, dünyagörüşü, bir sözlə, onun mənəvi aləmi dolğun şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu əsərlə tanış olduqda sanki tarixi Azərbaycanın müxtəlif dövrlərinə səyahət etmiş oluruq. Eyni zamanda, “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan xalqının ən qiymətli ədəbi nümunələrindən biri hesab olunur və milli-mədəni yaddaşın qorunub saxlanılmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, həmin əsəri öyrənmək, mütaliə etmək, tədqiq etmək və daim elmi diqqət mərkəzində saxlamaq bizim mənəvi və elmi borcumuzdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu abidəni araşdırdıqca hər dəfə yeni faktlar, məlumatlar və elmi biliklərlə qarşılaşırıq. Eposun məzmununda hələ də dərinlən öyrənilməsinə və geniş şəkildə tədqiq edilməsinə gözləyən çoxsaylı məsələlər mövcuddur. Buna görə də “Kitabi-Dədə Qorqud”un hərtərəfli araşdırılması həm Azərbaycan folklorşünaslığı, həm də ümumilikdə türk xalqlarının mənəvi-mədəni irsinin öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

“Dədə Qorqud kitabı” dünyanın bir çox dillərinə, o cümlədən rus dilinə tərcümə olunmuşdur və xüsusilə rus dilində bu abidə haqqında geniş elmi ədəbiyyat mövcuddur. Eposun hərtərəfli elmi tədqiqinin əsası görkəmli rus şərqşünası, akademik Vasili Vladimiroviç Bartold (1869–1930) tərəfindən qoyulmuşdur. V.V. Bartoldun (xüsusilə “Türk eposu və Qafqaz” məqaləsi) və onun tələbələrinin əsərləri eposun tarixi və folklor baxımından şərh üçün möhkəm elmi baza yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, türk, alman, italyan və digər alimlərin tədqiqatları vaxtilə V.V.Bartoldun açdığı istiqamətlər üzrə inkişaf etmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna maraq V.V. Bartoldda hələ 1890-cı illərin əvvəllərində yaranmış və demək olar ki, ömrünün sonuna qədər onu tərk etməmişdir. Bu faktı A. Aydosov da “Korkut-Ata irsinin ölməzliyi” adlı tədqiqatında qeyd edir.

Eposun tam tərcüməsi 1922-ci ilin mayında başa çatdırılmışdır (bundan əvvəl V. V. Bartold on iki boydan yalnız dördünü həm orijinalda, həm də tərcümədə nəşr etdirmişdi) və “Ümumdünya ədəbiyyatı” nəşriyyatı üçün nəzərdə tutulmuşdu, lakin müəllifin sağlığında işıq üzü görməmişdir.

Məşhur azərbaycanlı alimlər G.Araslı və M. Təhmasib V.V.Bartoldun tərcüməsini Bakı şəhərində müəyyən düzəliş və dəqiqləşdirmələrlə nəşr etmişlər, lakin bu nəşr geniş yayılmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, V. V. Bartoldun tərcüməsi onun bütün əsərlərinə xas olan yüksək filoloji səviyyədə yerinə yetirilmiş və böyük ədəbi məziyyətlərə malikdir.

“V.V.Bartold tərcümənin filoloji dəqiqliyini orijinalın bədii xüsusiyyətlərinin ötürülməsində həqiqi ustalıqla birləşdirir.” Alimin özü də qeyd edirdi ki, “həqiqi tərcümə ... son hesab edilə bilməz; türkoloji elmin inkişafı – istər yeni materialların aşkara çıxarılması, istərsə də köhnə materialın daha dolğun və diqqətli öyrənilməsi baxımından – şübhəsiz ki, alimləri Dədə Qorqud kimi müstəsna əhəmiyyətə malik bir abidəyə dəfələrlə qayıtmağa sövq edəcəkdir” [3, c. 348-353].

“Kitabi-Dədə Qorqud” mətni üzərində aparılan araşdırmaların əhatə dairəsi olduqca genişdir. Bu sıraya rus alimləri V.V.Bartoldun, K.A.İnostantsevin, P.S.Spiridonovun, İ.A.Aniçkovun, V.V.Velyaminov-Zernovun, A.Y.Yakubovskinin, V.M.Jirmunskinin, A.M.Kononovun və b. tədqiqatlar da daxildir. Abidə qardaş Türkiyədə daim elmi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Türk alimlərindən O.Ş.Gökyayın, M.Erginin, F.Köprülünün, C.Öztellinin, Ə.İnanın, Ə.R.Yalmanın, P.N.Boratavın, F.Kırzioğlunun, İ.Z.Burdurlunun, M.Urazın, B.Ögəlin, Ə.Ərcilasunun, O.F.Sərtkayanın və b. araşdırmaları abidənin tədqiqinə öz töhfələrini vermişdir. Türkiyədə abidə üzərində tədqiqatlar bu gün də eyni uğurla davam etdirilir. “Dədə Qorqud” dastanlarının dili, bədiliyi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri B.Çobanzadənin, Ə.Abi din, Ə.Dəmirçizadənin, Ə.Sultanlının, M.Təhmasibin, M.Seyidovun, H.Mirzəzadənin, T.Hacıyevin, V.Aslanovun əsərlərində geniş şərh olunmuşdur. Ş.Cəmşidov “Kitabi-Dədə Qorqud”u vərəqlərkən” adlı kitabında dastanların yaranma tarixindən, onlarda əks olunan ictimai-tarixi hadisələrdən bəhs etmişdir”. “Kitabi-Dədə Qorqud”un dili milli filologiyamızın diqqət mərkəzində qalmaqdadır. “1976-cı ildə ADU-nun “Elmi əsərləri”nin ayrıca nömrəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”a həsr olunmuşdur. Son illərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yaranma tarixinin, dilinin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinin və linqvopoetik cəhətdən araşdırılmasının böyük əhəmiyyəti vardır”. Abidə üzərində araşdırmalar müstəqillik dövründə daha geniş vüsət almış, poetika məsələlərinə də diqqət yetirilmişdir [2, c. 11-13].

Rus mətbuatında öz monoqrafiyası ilə çıxış edən Rusiya Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi, Anikeyeva Tatyana Aleksandrovna «Kitabi-Dədə Qorqud» yazılı epos abidəsi kimi» məqaləsində yazır: «Kitabi-Dədə Qorqud» («Oğuz tayfalarının dilində mənim Dədəm Qorqudun kitabı») türkdilli xalqların orta əsr epik ənənəsinin yazılı şəkildə dövrümüzə gəlib çatan yeganə abidəsidir. Bu əsərdə həm erkən türk yarıməfsanəvi tarixinin hadisələri (tarixi gerçəkliklər və mifoloji dünyagörüşü kompleksi ilə birlikdə), həm də türklərin Kiçik Asiya ərazilərində qüdrətinin yayılması və Bizansla təmasları ilə bağlı daha sonrakı dövrlərin hadisələri əksini tapmışdır. «Kitabi-Dədə Qorqud»-u təşkil edən boylarda həm ümumtürk ədəbi və folklor ənənəsi ilə, həm də sonrakı dövrlərə aid mədəni-tarixi qatlarla aydın bağlılıq müşahidə olunur. Anikeyeva T.A. monoqrafiyasında həm oğuz tayfalarının bir biri ilə savaşından, həm də həmin tayfaların yadellilərlə davada qalib gəlməsindən söhbət açır. Oğuz elinin igidlərinin sücayyəti və savaş areolun əhatəsindən bəhs edilir. Müəllif monoqrafiyada «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanındakı boylardan danışır, dilindən, üslubundan məlumat verir. Monoqrafiyanın sonunda qeyd edir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı yalnız islamdan əvvəlki ənənəvi türk dünyagörüşünü, deyil, həm də islamın və ona uyğun ədəbi ənənənin təsiri ilə bağlı daha sonrakı elementləri əks etdirir. Bu elementlər həm ayrı-ayrı obrazlar, həm də üslubi klişələr şəklində özünü göstərir. Həmin klişələr özlüyündə kifayət qədər qədim olub, oğuzların Kiçik Asiya və Cənubi Qafqaza gəlməsi dövrü ilə birbaşa bağlı deyildir; onlar türklər arasında daha erkən dövrlərdə meydana çıxmışdır. Müəllifin fikrincə, tipoloji baxımdan yaxın hadisələrə bənzər şəkildə, «Kitabi-Dədə Qorqud»-da kitablasmış epik abidə kimi yalnız şifahi və yazılı ədəbi ənənələrin sərhədində deyil, eyni zamanda folklor təhkiyəsi ilə tarixi salnaməçilik arasında yerləşən bir əsərdir.

Boyların yaranması və vahid silsilə halında formalaşması uzun bir tarixi dövrü əhatə etmişdir. Bu proses təxminən IX–X əsrlərdən, yəni oğuz tayfalarının Mərkəzi Asiyadan qərbə doğru miqrasiyaya yeni başladıkları dövrdən etibarən başlamış və onların yazıya alınmasına qədər davam etmişdir. Yazılı təsbit isə xeyli sonrakı dövrdə həyata keçirilmişdir.

Bu baxımdan «Kitabi-Dədə Qorqud» orta əsrlərdə oğuz türklərinin ictimai və mədəni həyatının öyrənilməsi üçün ən mühüm mənbələrdən biri hesab edilə bilər [5].

Bu monoqrafiyaya Rusiya Elmlər Akademiyasının, Şərq Dövlət Muzeyinin professoru Zaytsev İlya Vladimiroviç resenziya yazmışdır. Professor yazır: “Rusiya Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun tövsiyəsi ilə «Vostochnaya literatura» nəşriyyatında yaxın zamanda işıq üzün görmüş T. A. Anikeyevanın monoqrafiyası oğuz türklərinin yazılı epik ənənəsinin yeganə abidəsi olan «Kitabi-Dədə Qorqud»-a həsr edilmişdir. Bu eposu təşkil edən on iki boyun süjet xəttini formalaşdıran əsas ideya türklərin Kiçik Asiya ərazilərində qeyri-müsəlman qüvvələrə qarşı mübarizəsi, eləcə də oğuzların öz daxilində baş verən çoxsaylı tayfa və siyasi qarşıdurmalardır”. Zaytsev İ.V. resenziyasında qeyd edir ki, T.A. Anikeyeva qarşısına “oğuzlarda ənənəvi türk dünya modelinin əsas komponentlərinin islamın təsiri altında hansı mərhələdə dəyişdiyini və formalaşdığını müəyyənləşdirmək” məqsədini qoymuşdur. Bu suala cavab axtaran T.A. Anikeyeva belə nəticəyə gəlmişdir ki, oğuz qəhrəmanlıq eposu xronoloji baxımdan yekcins deyildir. Ehtimal ki, oğuz qrupu xalqları üçün ortaq olmuş qədim türk əsası bu eposda sonrakı islam komponenti ilə vəhdət təşkil edir. Bu kitabın birinci fəslə «Kitabi-Dədə Qorqud»-un həm Rusiyada, həm də xaricdə (Avropa, Türkiyə və Azərbaycanca) tədqiqi tarixinə həsr olunmuşdur. İkinci fəsildə «Kitabi-Dədə Qorqud» kitab eposu abidəsi kimi araşdırılır, həmçinin eposun boylarından birinin yeni və ən yeni dövrdə türk folklorunda yaşaması məsələsinə toxunulur. Üçüncü fəsildə oğuz eposunda ənənəvi türk dünyagörüşünün elementləri – məkan oriyentasiyası, mifologiya və yuxular təsvir edilir. Dördüncü fəsil isə oğuz eposunun tarixi-mədəni əlaqələrinə həsr olunmuşdur. Burada oğuz boylarının coğrafiyası (Mərkəzi Asiya və Kiçik Asiya) və bu problematika ilə sıx bağlı olan düşmən obrazı nəzərdən keçirilir; «Kitabi-Dədə Qorqud» digər xalqların kitab epikası ilə tipoloji baxımdan müqayisə edilir, məsələn, roman mənşəli «Roland haqqında nəğmə» və «Digenis Akrit» Bizans eposu ilə paralellər aparılır.

Həmçinin bu fəsildə orta əsr türk ədəbiyyatının daha sonrakı abidələri olan «Battalnamə» və «Dənışməndnamə»-dən də bəhs edilir; həmin əsərlər daha qədim türk epik ənənəsi ilə varislilik əlaqələrini qoruyub saxlamışdır. Bu kitab həm tarixçi, həm də, şübhəsiz ki, filoloq üçün maraq

doğurur. Monoqrafiyanın ikinci fəslı bütövlükdə oğuz boylarının kitab və şıfahi ənənədə yaşaması ilə bağılı sırf filoloji problemlərə həsr edilmişdir. Müəllif “Kitabi-Dədə Qorqud”u türk ədəbi ənənələrinin inkişaf tarixi kontekstində – ən qədim dövrlərdən erkən orta əsrlərə qədər – nəzərdən keçirir.

Belə yanaşma monoqrafiyada olduqca geniş müqayisəli materialdan istifadə etməyə imkan verir. Müqayisə üçün əsas mənbələr kimi qədim türk runik abidələri, Turfandan tapılmış qədim uyğur mətnləri, Mahmud Kaşğarlının “Divanü lüğat-it-türk” əsərindən fraqmentlər, eləcə də Əhməd Yüknəkinin “Həqiqətlərin hədiyyəsi” və Qaraxanlılar dövründə yazılmış Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu Bilig” kimi orta əsr didaktik əsərləri, türk tarixi mənbələri, xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud”la birbaşa bağılı olan “Oğuznamə” və Əbülqazi xanın “Şəcərəyi-tərakimə” (“Türkmənlərin şəcərəsi”) əsərləri, həmçinin bəzi folklor mətnləri çıxış edir.

Müəllifin fikrincə, “Kitabi-Dədə Qorqud” yalnız və ya əsasən sırf oğuz epik nümunələri ilə (məsələn, Orta Asiyada güclü İran təsirinə məruz qalmış “Koroğlu” eposu ilə) deyil, həm də oğuzlara qohum olan və onların Kiçik Asiyada tam məskunlaşmasına qədər müxtəlif dövrlərdə qonşuluqda yaşadıkları türk xalqlarının folklor və ədəbiyyat abidələri ilə (uyğurlar, karluklar) yaxınlıq nümayiş etdirir.

T.A. Anıkeyeva “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarının öyrənilməsi tarixi üzərində kifayət qədər ətraflı dayanır və bu məsələni Rusiya, eləcə də xarici ölkələrdə (Avropa, Türkiyə və Azərbaycanda) türkologiya və şərqşünaslıq elminin inkişafı kontekstində, qismən isə hətta bizantinşünaslıq çərçivəsində nəzərdən keçirir. Monoqrafiyanın ayrıca bir bölməsi – artıq qeyd edilmiş tədqiqatın birinci fəslı – məhz bu problematikaya həsr olunmuşdur.

Bundan əlavə, monoqrafiyada əlavə material kimi əvvəllər heç vaxt nəşr edilməmiş bəzi arxiv sənədləri də dərc olunmuşdur. Bunlara rus türkoloqu P.A. Falevin (1888-1922) əsərindən fraqment və tanınmış sinoloq, Çin mifologiyası və folklorunun tədqiqatçısı Volfram Eberhardın (1909-1989) “Dədə Qorqud rəvayətləri haqqında” (“Über die Erzählungen des Dede Korkut”) adlı məqaləsinin tərcüməsi daxildir. Sonuncu məqalə türk epikası ilə bağılı hələ nəşr edilməmiş irihəcmli bir tədqiqatın tərkib hissəsidir; həmin əsərin orijinalı Finlandiya Elmlər Akademiyasının arxivində saxlanılır.

Pavel Aleksandroviç Falevin əsərindən götürülmüş fraqmentə gəldikdə isə, bu mətn bütövlükdə noqay eposu “Yedigey”ə həsr olunmuş və Rusiya EA Şərqşünaslıq İnstitutunun Şərqşünaslar Arxivində qorunan nəşr edilməmiş bir tədqiqatın giriş hissəsini təşkil edir. Bununla belə, həmin girişin 16 səhifəsində məhz “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Battalnamə”dən bəhs olunur.

T.A. Anıkeyevanın sözlərinə görə, “P.A. Falevin nəşr olunmamış əsərinin fraqmenti xronoloji baxımdan Rusiyada ‘Kitabi-Dədə Qorqud’un epos kimi araşdırılmasına həsr olunmuş ilk tədqiqatlardan biri hesab edilə bilər. Bu, V.V. Bartoldun nəşrləri və onlara yazdığı ön sözlərdən, həmçinin yuxarıda adı çəkilən bəzi ayrı-ayrı məqalələrdən sonra meydana çıxmışdır; baxmayaraq ki, həmin mətn noqay folkloruna dair böyük, lakin nəşr edilməmiş bir əsərin tərkib hissəsidir”.

P.A. Falevin mətninin nəşri geniş şərhrlərlə müşayiət olunur. Kitabdan öyrəndiyimizə görə, müəllif V. Eberhardın bütün məqaləsinin şərhrlərlə birlikdə nəşri üzərində işi də davam etdirməyi planlaşdırır. Beləliklə, T.A. Anıkeyevanın tədqiqatı həm yerli, həm də xarici türkologiya tarixinin araşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır [6].

Son illər “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı tərcümə edilməmişdir. Yalnız müxtəlif türkdilli xalqların alımləri müqaisəli şəkildə və ya hər hansı bir mövzuda dastanı tədqiq etmişlər. Bunlardan aşağıda qeyd etdiyim Qazaxstanda yaşayan alımlər Esməngulova Q.J. və Jusupova P.K. “Kirabi-Dədə Qorqud” dastanın araşdırıb məqalə yazıblar. Onlar Героические женские образы в «Книге моего деда Коркуда» məqaləsində “Dədə Qorqud” dastanından araşdırmalar etmiş və məqalə yazmışlar.

Məqalədə orta əsr türk mədəniyyətinin yazılı abidəsi olan Kitabi-Dədə Qorqud əsərində əks olunan “qadın tarixi” araşdırılır. “Qadın tarixi” oğuz tayfalarının sultan və başçıların müharibə və yürüşləri ilə bağılı tarixlə paralel şəkildə inkişaf edən bir xətt kimi təqdim olunur. Qəhrəmanlıq nağılları və epik ənənədə tanınan igid qız obrazı köçəri və yarımköçəri türk xalqlarının qadın ideali kimi dəyərləndirilir.

Məqalədə türk xalqlarının nağıl, rəvayət və miflərində əks olunan qadın obrazının təkamülü izlənilir. Bu nəşrdə qədim türk rəvayətlərindəki qadın obrazının arxaik xüsusiyyətləri xüsusi

vurğulanır. Oğuz eposunun materialları, tarixi mənbələr və elmi nəşrlər əsasında qadın idealının Dədə Qorqud dövründə – yəni söyləyici və musiqiçi kimi təqdim olunan şəxsiyyətin yaşadığı zamanın gerçəkliyini əks etdirən realist xarakter daşdığı göstərilir.

Məqalədə qeyd olunur ki, oğuz eposunda qadın idealı türklərin həyat tərzilə şərtlənmişdir; bu həyat tərzində müharibə “şərəfli məşğuliyyət”, “bir növ idman” kimi qəbul edilirdi [4]. X.A.Yasəvi adına Beynəlxalq Qazax-Türk Universitetinin professoru T.A.Konıratbay

“Yenə Korqudun epik irsi barədə” məqaləsində yazır: “Əfsanəvi Korqudun musiqi-epik irsi XIX əsrin ortalarından etibarən tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Rusiya, Türkiyə, Azərbaycan, Türkmənistan və Qazaxıstanın türkoloq alimləri tərəfindən oğuz qədimliyinin əsas epik abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” ilə bağlı problemlərin işıqlandırıldığı çoxsaylı elmi araşdırmalar qələmə alınmışdır.

Qazaxıstanda bu mövzu ilk dəfə 1970-ci illərin əvvəllərində professor Auelbek Konıratbay tərəfindən gündəmə gətirilmişdir. O, bir sıra məqalələr dərc etdirmiş, daha sonra isə V.V.Bartoldun nəşri əsasında “Kitabi-Dədə Qorqud”u qazax dilinə tərcümə etmişdir. Son onilliklərdə, xüsusilə müstəqillik əldə edildikdən sonra, bu problemlə həm folklorşünaslar, həm musiqişünaslar, həm də ifaçı musiqiçilər məşğul olmağa başlamışlar.

Müəllif məqalədə son illərdə həm xarici, həm də respublika mətbuatında dərc olunmuş elmi tədqiqatların hermenevtik təhlilinə növbəti cəhd həyata keçirir. Məlumdur ki, Korqud haqqında qazax əfsanəsinin klassik variantı hələ XIX əsrin ikinci yarısında V.Velyaminov-Zernov tərəfindən nəşr edilmişdir. Həmin dövrdən etibarən xalqın mifoloji təsəvvürləri ilə sıx şəkildə qovuşmuş bu əfsanənin məzmunu barədə çoxsaylı mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatçılar bu gün də həm əfsanəvi Korqud şəxsiyyətinə, həm də “Kitabi-Dədə Qorqud”a müraciət edərək problemə dair öz baxışlarını ortaya qoyurlar. Sonrakı müəlliflərin əsərlərində qaldırılmış bütün elmi problemlər mütəxəssislərin və əfsanəvi Korqud adının pərəstişkarı olan geniş oxucu kütləsinin mühakiməsinə təqdim edilən bu məqalənin əsasını təşkil etmişdir [7].

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kulturologiya kafedrasının doktorantı Zeynalova L.M. “Kitabi-Dədə Qorqud”: mədəni dəyər və mənəvi mənbə adlı məqaləsində yazır: “Kitabi-Dədə Qorqud” xalqın tarixi, mənəviyyəti və mədəniyyətinin zəngin mənbəyi olmaqla bütün kontekstlərdə sistemli təhlil tələb edir. Etno-kulturoloji sistemin düşünüən intellektini özündə ehtiva etmək gücü və potensialına malik olan bu abidə, arxaik strukturunda daşdığı simvolik məna qatları vasitəsilə mifoloji ideologiyada formalaşmış modelləri ön plana çıxararaq tarixi-mədəni axının dinamikasını müəyyənləşdirmək üçün şərait yaradır.

Folklorşünaslar, etnoqraflar, dilçilər, musiqişünaslar, tarixçilər və digər tədqiqatçılar bu abidənin cəmiyyətin mədəni materiyasını tarix və məkan sərhədləri daxilində gələcəyə daşımaq funksiyasına malik olduğunu nümayiş etdirirlər. Etnoenerjinin yaranma mahiyyətini, təbiətini və ötürülmə mexanizmlərini əks etdirməsi baxımından müstəsna əhəmiyyətə malik olan “Kitabi-Dədə Qorqud” yalnız Azərbaycan miqyasında deyil, bütövlükdə türk xalqlarının mədəni arsenalını, onların mədəni düşüncə və davranış sisteminə daxil olan xronotopları ön plana çıxarmaq imkanları ilə də seçilir. [8].

Nəbiyeva A.V. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı dünya ədəbiyyatşünaslığında adlı məqaləsində yazır: “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun dünya ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi məsələlərindən bəhs edilir. Epos ümumtürk ədəbi abidəsi kimi türk xalqlarının tarixini, qəbilə, tayfa adət-ənənələrini özündə əks etdirərək Azərbaycan türklərinin qəhrəmanlıq səhifəsidir. Çünki eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. Burada vətənə, yurda bağlılıq, qəhrəmanlıq, sədaqət, nifrət, məhəbbət, ayrılıq, ölüm və s. məsələlər əks olunur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında baş verən hadisələrin, əsasən, qədim Azərbaycan torpaqlarında cərəyan etdiyi eposdan gətirilmiş nümunələrlə əsaslandırılır. “Kitabi-Dədə Qorqud” həm də bizim əxlaq kodeksimizdir. Bu baxımdan dastanın yeni tapılmış III əlyazma nüsxəsinin hərtərəfli araşdırılması da qarşıya qoyulan məqsədlərdəndir. XIX əsrin əvvəllərindən eposun tədqiqi bu günə qədər davam edir. Dastanın boylarında əks olunmuş süjetləri müxtəlif xalqların əsərlərində görmək mümkündür” [1].

Nəticə. Yuxarıda qeyd olunanlardan eposla bağlı elmi problemin nə qədər mürəkkəb olduğu aydın şəkildə görünür. Müasir mərhələdə elm adı bir sıra yazılı mənbələrdə qeyd olunan əfsanəvi Qorqud şəxsiyyətini hələ tam şəkildə öyrənə bilməmişdir. Tarixçilər, arxeoloqlar, etnoloqlar və folklorşünaslar qarşısında bu problemin daha dərinəndən araşdırılması vəzifəsi dayanır.

Drezden və Vatikan kitabxanalarında qorunub saxlanılan “Kitabi-Dədə Qorqud”un yazılı abidələri sayəsində Qorqudun adı yalnız türkdilli xalqlara deyil, bütün dünyaya məlum olmuşdur. Buna görə də Qorqud irsinin tədqiqi arxeologiya, etnoqrafiya, etnologiya və folklorşünaslıq sahələrində əldə olunmuş ən son metodoloji nailiyyətlərdən istifadə edilməklə yüksək elmi səviyyədə aparılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dədə Qorqud Dünyası. №1 (4), 2022, s. 4
2. Xəlilov A. Qorqudşünaslığın inkişaf mərhələləri və istiqamətləri. EPOS VƏ ETNOS. Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları. Bakı, 06-07 noyabr, 2016, s. 11-13
3. Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 27 (66). № 3. 2014 г. с. 348-353.
4. Есмагулова, Г. Ж., & Жусупова, Р. К. (2015). Героические женские образы в «Книге моего деда Коркуда». ҚазҰУ хабаршысы. Философия, саясаттану және Мәдениеттану, 51(2), вилучено из <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/62>.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/kitab-i-dedem-korkut-kak-pamyatnik-knizhnogo-eposa/viewer>
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/retsenziya-na-monografiyu-t-a-anikeevoy-predaniya-korkuta-oguzskiy-geroicheskiy-epos-kak-istochnik-po-istorii-tyurkskih-narodov/viewer>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/esche-raz-ob-epicheskoy-nasledii-korkuta/viewer>
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/kniga-dede-gorgud-kulturnaya-tsennost-i-istochnik/viewer> duhovnyy-

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21282843>

ƏRƏB QRAFİKALİ ƏLYAZMALARDA SİMVOLİK İŞARƏLƏRİN OXUNUŞ PROBLEMLƏRİ VƏ MƏTNŞÜNASLIQDA MİFOLOJİ SİMVOLLARIN REKONSTRUKSIYASI

ZEMFİRA ABBASOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Məqalədə mətnşünaslıq kontekstində mifoloji simvolların rekonstruksiyası problemi araşdırılır. Qədim yazılı abidələrdə, folklor nümunələrində və klassik mətnlərdə qorunub saxlanılan mifoloji simvolların semantik qatları, onların transformasiya prosesləri və müxtəlif tarixi-mədəni mərhələlərdə qazandıqları yeni mənalar təhlil edilir. Tədqiqat zamanı müqayisəli-tipoloji, semantik və hermenevtik metodlardan istifadə olunmuşdur. Müəyyən edilir ki, mifoloji simvollar yalnız arxaik düşüncə modeli deyil, həm də kollektiv yaddaşın, etnik-mədəni identikliyin və sakral dünya modelinin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Mətnşünaslıq simvolların ilkin funksiyalarını, kontekstual dəyişmələrini və mətn daxilində gizli məna qatlarını bərpa etməyə imkan yaradır. Həmçinin məqalədə ərəb qrafikalı əlyazmalarda işlənən simvolik işarələrin oxunuş problemləri araşdırılır. Müxtəlif işarələrin semantik və funksional xüsusiyyətləri təhlil edilərək onların mətnin düzgün anlaşılmasındakı rolu göstərilir. Tədqiqatda paleoqrafik və mətnşünaslıq metodları əsasında simvolların interpretasiya çətinlikləri izah olunur.

Açar sözlər: mətnşünaslıq, mifoloji simvol, rekonstruksiya, sakral semantika, arxaik düşüncə, kollektiv yaddaş, folklor, mifopoetik sistem, hermenevtika, simvolika, ərəb qrafikalı əlyazmalar, simvolik işarələr, paleoqrafiya, interpretasiya, semantika

PROBLEMS OF READING SYMBOLIC SIGNS IN ARABIC SCRIPT MANUSCRIPTS AND RECONSTRUCTION OF MYTHOLOGICAL SYMBOLS IN TEXTUAL STUDIES

ZEMFİRA ABBASOVA

PhD in Philology
Azerbaijan State Pedagogical University

Summary. The article examines the problem of the reconstruction of mythological symbols in the context of textual studies. The semantic layers of mythological symbols preserved in ancient written monuments, folklore examples and classical texts, their transformation processes and new meanings acquired at various historical and cultural stages are analyzed. Comparative-typological, semantic and hermeneutic methods were used during the research. It is established that mythological symbols act not only as an archaic model of thought, but also as a carrier of collective memory, ethnic-cultural identity and a model of the sacred world. Textual studies make it possible to restore the initial functions of symbols, contextual changes and hidden layers of meaning within the text. The article also examines the problems of reading symbolic signs used in Arabic script manuscripts. The semantic and functional characteristics of various signs are analyzed, and their role in the correct understanding of the text is shown. The study explains the difficulties of interpreting symbols based on paleographic and textual studies methods.

Keywords: textual studies, mythological symbols, reconstruction, sacred semantics, archaic thought, collective memory, folklore, mythopoetic system, hermeneutics, symbolism, Arabic script manuscripts, symbolic signs, paleography, interpretation, semantics

Introduction

Manuscripts with Arabic script are considered one of the main carriers of the scientific, religious, literary and philosophical heritage of the peoples of the East. These manuscripts, which constitute an important part of Azerbaijani culture, attract attention not only in terms of language and stylistic features, but also with various symbolic signs, graphic elements, abbreviations and coded meaning systems. The symbolic signs found in manuscripts were closely related to the individual style of scribes, religious traditions, calligraphic schools and aesthetic thinking of the period. The correct reading and interpretation of these signs is one of the main problems of textual studies. Textual scholars note that in the study of manuscripts, not only the linguistic features of the text, but also its graphic structure should be taken into account (Alizadeh, 2019, p. 44). Because in many cases, symbolic signs complement the semantic load of the text, secretly express the author's intention or religious-philosophical content. The concept of symbols in Arabic script manuscripts The symbolic signs used in Arabic script manuscripts have various functions. These include the following: religious symbols; ornamental signs; calligraphic signs; abbreviations and acronyms; mystical and Sufi signs; and numerical symbols. It is observed that symbols were widely used in medieval Eastern manuscripts, especially in Sufi texts. For example, the circle was considered one of the main symbols expressing infinity, light divine truth, and the bird freedom of the soul (Schimmel, 1975, p. 121). In some cases, one sign expresses different meanings in different texts. This is one of the main factors that complicates their reading. For example, the "dot" can be used as both a graphic element, a mystical beginning, and a calligraphic unit of measurement (Nasr, 1992, p. 87). Problems with reading symbolic signs Paleographic difficulties The aging of manuscripts, the erasure of ink, and damage to paper make it difficult to identify symbolic signs. Paleographic problems are especially observed in manuscripts of the 13th–17th centuries. The individual handwriting characteristics of the scribes also hinder the reading of signs (Baydili, 2007, p. 95). For example, in some manuscripts, the same sign is written in different forms. This complicates the textual scholar's determination of the standard form of that sign. Semantic multiplicity The fact that symbolic signs have several layers of meaning complicates their interpretation. In Sufi texts, the symbol "rose" is used to mean both divine beauty, love for the Prophet, and spiritual perfection (Imanov, 2016, p. 58). In this regard the textual scholar must have not only philological, but also cultural and religious knowledge. Otherwise the symbol may be misinterpreted. Abbreviations and abbreviations In Arabic script manuscripts, shortened forms of religious expressions and holy names are often found. For example: "a.s." – peace be upon him; "s.a." – may God bless him and grant him peace; "r.a." – may God be pleased with him. These abbreviations were sometimes replaced by special calligraphic symbols. Their correct interpretation is of great importance for understanding the content of the text (Mustafayev, 2021, p. 73). The influence of calligraphic schools The symbols used in Arabic script manuscripts have varied depending on the calligraphic schools. There are different forms of the same sign in Nastaliq, Suls, Kufic, and Naskh scripts. In particular, ornamental symbols have become an integral part of the text in Kufic script. Researchers note that calligraphic aesthetics sometimes overshadowed legibility (Blair, 2006, p. 214). For this reason, calligraphic knowledge is considered an important methodological tool in modern textual studies. Modern technologies and reading of symbols The development of digital humanities has created new opportunities for the study of manuscripts. Multispectral imaging, digital reconstruction and artificial intelligence-based analysis methods play an important role in identifying erased symbols. For example, multispectral analysis has made it possible to restore signs that are invisible to the naked eye (Gacek, 2009, p. 133). This method is widely used, especially in reading damaged Quranic manuscripts.

Textual studies, as one of the important branches of philological sciences, studies the text structure, variants, semantic layers and dynamics of historical development of ancient and medieval written monuments. Especially when studying texts related to mythological thought, textual studies is not limited to a technical-philological approach, but also combines semiotic, hermeneutic and culturological methods. In this regard, the reconstruction of mythological symbols is considered one of the most complex and relevant directions of textual studies. A mythological symbol is a system of archaic signs formed in the collective memory of the people. These symbols embody the original

cosmogonic ideas, nature cults, ancestral beliefs and a sacred world model. In the Turkish mythological system, images such as trees, water, mountains, light, roads, horses, wolves and birds are not only artistic details, but also function as mythopoetic codes (Bayat, 2007, p. 58). The correct reading of these codes and the determination of the original semantic layer are one of the main problems of textual studies. Over time, texts have partially lost their original mythological semantics as a result of various scribal interventions, language changes and ideological transformations. Therefore, during the reconstruction of mythological symbols, various copies of the text, folklore variants, ethnographic materials and historical-cultural parallels are comparatively examined (Lotman, 1998, p. 112). Through the reconstruction process, the deformed mythological structure is restored and the archaic function of the symbol is determined. The reconstruction of mythological symbols in the literature of the Turkic peoples is of particular importance in the study of “Kitabi-Dade Gorgud”, Oghuznames, ancient Turkic written monuments and Sufi texts. In the epic “Kitabi-Dade Gorgud”, the cult of the tree, the motif of the gray wolf, water and mountain symbols act as the main elements of the ancient Turkic cosmogony (Kafesoglu, 2014, p. 96). Textual studies reveal the structure of Turkic mythological thought by restoring the functional load of these symbols. The reconstruction of mythological symbols is also closely related to the semiotic approach. According to Y. Lotman, the text is the keeper of cultural memory and symbolic signs are the coded form of that memory (Lotman, 1998, p. 87). From this point of view, textual studies tries to restore not only the external structure of the text, but also its internal system of signs. Among the scholars involved in the study of mythological symbols in Azerbaijani folklore and textual studies, M. Seyidov, F. Bayat, M. Kazımoğlu, K. Veliyev and others have studied the semantic layers of the ancient Turkic mythological system from various aspects. M. Seyidov notes that the mythological symbol is one of the main cultural elements that keeps alive the archaic layer of the people's ethnic memory (Seyidov, 1983, p. 41).

Conclusion

The problems of reading symbolic signs in Arabic script manuscripts are one of the current and complex areas of textual studies. These problems are related to paleographic, semantic, calligraphic and culturological factors. The correct interpretation of symbols is possible not only with philological knowledge, but also with a comprehensive study of the fields of history, religion, semiotics and art. Although the application of modern technologies has opened a new stage in the study of manuscripts, classical textual studies methods retain their relevance. Systematic study of Arabic script manuscripts can make a significant contribution to a deeper study of the scientific and cultural heritage of Azerbaijan. Thus, the reconstruction of mythological symbols in textual studies is not only a philological problem, but also a complex scientific direction serving the restoration of national and cultural memory. This process allows us to reveal the semantic depth of ancient texts, determine the mythopoetic system of thought and re-read the archaic codes of Turkic culture. As a result, it is shown that the reconstruction of mythological symbols is of significant scientific importance in the study of ancient worldviews, in revealing the spiritual-aesthetic structure of texts, and in preserving national-cultural memory.

REFERENCES

1. Bayat, F. (2007). Türk mifoloji sistemi. Bakı: Elm.
2. Əlizadə, S. (2004). Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Öndər.
3. Kafesoğlu, İ. (2014). Türk milli kültürü. İstanbul: Ötüken.
4. Lotman, Y. (1998). Semiosfera. Sankt-Peterburq: Iskusstvo-SPB.
5. Seyidov, M. (1983). Azərbaycan mifoloji təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı.
6. Propp, V. (1984). Folklor və gerçəklik. Moskva: Nauka.
7. Eliade, M. (1994). Mifin aspektləri. Bakı: Mütərcim.
8. Levi-Strauss, C. (2001). Struktur antropologiya. Moskva: EKSMO.
9. Vəliyev, K. (1999). Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif.
10. Kazımoğlu, M. (2011). Folklorda obraz və simvol. Bakı: Elm və Təhsil.
11. Barthes, R. (1996). Mifologiyalar. Paris: Seuil.
12. Məmmədov, T. (2010). Türk mifoloji düşüncəsində kosmoqonik simvollar. Bakı: Nurlan.
13. Hüseynov, S. (2015). Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. Bakı: Elm və Təhsil.
14. Çobanoğlu, Ö. (2012). Türk dünyası epik ənənəsi. Ankara: Akçağ.
15. Radlov, V. (1893). Türk tayfalarının xalq ədəbiyyatı nümunələri. Sankt-Peterburq. İstifadə olunmuş ədəbiyyat
16. Bəydili, C. (2007). Türk mifoloji sistemi. Bakı: Mütərcim.
17. Blair, S. (2006). Islamic Calligraphy. Edinburgh: Edinburgh University Press.
18. Əlizadə, A. (2019). Azərbaycan mətnşünaslığının əsasları. Bakı: Elm və Təhsil.
19. Gacek, A. (2009). Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers. Leiden: Brill.
20. İmanov, M. (2016). Folklor və mifologiya. Bakı: Elm.
21. Mustafayev, Ş. (2021). “Ərəb qrafikalı əlyazmalarda abreviatura sistemi”. Filologiya məsələləri, №4, s. 70–78.
22. Nasr, S. H. (1992). Islamic Art and Spirituality. Albany: SUNY Press.
23. Schimmel, A. (1975). Mystical Dimensions of Islam. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
24. Seyidov, M. (1983). Azərbaycan mifoloji təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı.
25. Teymurov, Ə. (2018). “Əlyazmaların paleoqrafik tədqiqi problemləri”. AMEA Əlyazmalar İnstitutu əsərləri, №2, s. 41–52.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22537573>

УДК 376.3

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФРАЗОВОЙ РЕЧИ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМАХ ЗРИТЕЛЬНОЙ ДЕПРИВАЦИИ

Э. Ж. ШАМШЕНОВА

Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова,
Казахстан, Караганда

Аннотация: В статье рассматриваются лингвистические аспекты формирования фразовой речи у детей с различными формами зрительной депривации. Анализируются особенности речевого развития при нарушении зрительного восприятия, влияние ограниченных зрительных возможностей на овладение лексико-грамматическими средствами и построение связного высказывания. Отмечается, что дефицит зрительных впечатлений затрудняет формирование образной базы речи, что приводит к своеобразию в развитии синтаксических конструкций и фразовой связности. Подчеркивается значимость системного лингвистического сопровождения, направленного на формирование грамматической правильности, семантической наполненности и коммуникативной адекватности фразовой речи. Практическая ценность исследования заключается в возможности использования полученных выводов при разработке методик коррекционно-развивающей работы с детьми с нарушением зрения.

Ключевые слова: зрительная депривация, фразовая речь, тифлопедагогика, тифлопсихология, вербализм, развитие речевого общения, амблиопия, диалог, монолог, дети с нарушением зрения, слабовидящие.

Закономерности развития фразовой речи в онтогенезе раскрывается в ряде научных трудов. Отечественные ученые единодушно отмечают, что в основе овладения фразовой речью лежит предметно-практическая деятельность и общение ребенка со взрослыми и сверстниками (Л.С. Выготский, Н.И. Жинкин, А.А. Леонтьев, А.А. Леонтьев, Т.А. Топольская, Т.Н. Ушакова, С.Н. Цейтлин и др.) [1,2,3,4,5,6].

Так, в трудах Н.И. Жинкина указывается, что общие закономерности развития фразовой (устной) речи формируются под влиянием речи взрослых [7].

В научных исследованиях Л.С. Выготского было показано, что речь – это не врожденная способность. Она развивается в процессе онтогенеза параллельно с физическим и умственным развитием ребенка и служит показателем его общего развития [8].

Учеными выделено несколько этапов становления речи как особого вида деятельности и отмечено время появления фразы, соотносящейся по своей структуре как с простым, так и со сложным предложением.

Первый этап – развитие фонематического слуха и формирование навыков произнесения фонем родного языка.

Второй этап – овладение словарным запасом и правилами синтаксиса.

Третий этап – овладение семантикой языка [9].

Как пишет Ф.А. Сохин, фразовая речь предполагает овладение богатым словарным запасом языка [10].

В работах А.Н. Гвоздева отмечается, что активизация развития фразовой речи у детей наблюдается в возрасте трех лет. На этом возрастном этапе ребенок овладевает простым распространенным предложением и постепенно начинает использовать в самостоятельной устной речи сложносочиненные и сложноподчиненные предложения. Возникновение фразовой речи обуславливает появление элементов монолога. Детям доступна простая форма диалогической речи, выражающаяся в ответах на вопросы. В то же время речь ребенка ситуативна, преобладает экспрессивное изложение. Первые связные высказывания состоят из двух - трех фраз, однако их, по мнению А.Н. Гвоздева, необходимо рассматривать именно как связное высказывание [11].

В то же время дети данной возрастной категории, как отмечает Д.Б. Эльконин, допускают много ошибок при построении фразы, определении действия, качества предмета.

Ф.А. Сохиным было установлено, что в диалогической речи дошкольники этого возраста употребляют преимущественно короткие неполные фразы [12].

С.Н. Цейтлин пишет, что к концу трехлетнего возраста дети знают примерно 1200-1500 слов, часть из которых адекватно используется в структуре фразы с целью удовлетворения потребностей в коммуникации. Кроме того, у ребенка появляется сознательный контроль за правильностью собственного речевого высказывания.

В возрасте четырех лет дети уже свободно пользуются развернутой фразовой речью, соотносящейся с разными конструкциями сложных предложений. Количество фраз, соответствующих по своей структуре сложным предложениям, встречающимся в детской речи, составляет, по данным А.Н. Гвоздева, 11% - по отношению к общему числу от всех употребленных фраз. В речи детей отмечается наличие почти всех придаточных предложений (кроме определительного). Дети младшего и среднего дошкольного возраста в процессе построения разного типа фраз практическим путем усваивают основные формы согласования слов; владеют навыками словообразования и словоизменения; активно вступают в разговор, могут участвовать в коллективной беседе.

Л.П. Федоренко подчеркивает, что у дошкольников благодаря предметной деятельности и коммуникации совершенствуется понимание фразовой речи.

В пятилетнем возрасте продуцируемые детьми фразы отличаются наибольшей связностью. Дошкольники начинают употреблять их при составлении рассказов. Для ребенка не составляет труда выделить главное в рассказе, добиться завершенности темы. В речевую продукцию дошкольников входят фразы, позволяющие внести уточнения, что свидетельствует о совершенствовании смысловой стороны речи. Синтаксическая структура предложений, соотносящихся с используемыми фразами, является завершенной, включает слова разных частей речи.

Согласно результатам исследований ученых, у детей шестилетнего возраста фразовая речь достигает достаточно высокого уровня развития. На вопросы ребенок отвечает точными, краткими или же развернутыми ответами. Дети способны самостоятельно дать описание картинке, предмета, пересказать содержание небольшого литературного произведения, отличить фантастическое содержание сказки от обычного рассказа.

Развивается умение оценивать высказывания и ответы товарищей, дополнять или исправлять их. Однако дети все еще нуждаются в предшествующем образце взрослого. Умение передавать во фразах свое эмоциональное отношение к описываемым предметам или явлениям у них развито недостаточно.

В шесть лет ребенок начинает интенсивно овладевать монологом (А.Н. Гвоздев, Т.В. Коротковских, Г.М. Лямина, Р.С. Немов, Ф.А. Сохин, Т.А. Табольская, Т.Н. Ушакова, Т.А. Флоренская, С.Н. Цейтлин, А.М. Шахнарович и др.). [13].

«Старшие дошкольники более активно участвуют в беседе или разговоре: спорят, рассуждают, довольно мотивированно отстаивают свое мнение, убеждают товарища. Они уже не ограничиваются названием предмета или явления в неполной передаче их качеств, а в большинстве случаев вычленивают характерные признаки и свойства, дают более развернутый и достаточно полный анализ предмета или явления».

К семилетнему возрасту значительно увеличивается словарный запас ребенка. Дети в этом возрасте начинают активно использовать в структуре продуцируемых фраз имена существительные, глаголы, имена прилагательные, местоимения, числительные, частицы.

Развитие фразовой речи происходит постепенно вместе с развитием мышления (А.Г. Арушанова, Н.И. Жинкин, А.А. Леонтьев, Г.М. Лямина и др.).

Овладение фразовой речью становится возможным с возникновением регулирующей, планирующей функции речи (Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, А.М. Шахнарович и др.).

Фразовая речь возникает у ребенка под влиянием предметно-практической деятельности, систематической коммуникации со взрослыми и во многом зависит от достаточной речевой практики самого ребенка, от нормального речевого окружения, от воспитания и обучения.

Первоначально фразы возникают в диалоге, а в дальнейшем входят в состав монологических высказываний детей. Развитие фразовой речи происходит постепенно вместе с развитием мышления и связано с усложнением детской.

Таким образом, в условиях онтогенеза становление фразы происходит постепенно. Этому содействует коммуникативная практика, её реализация со взрослыми, а также ровесниками. Опираясь на сохраненные анализаторные системы, нормотипичный (полноценно зрячий) ребенок может соотносить обращенную речь с окружающими его предметами, с явлениями, устанавливая связь между фразой и событием.

В данной диссертации мы особое внимание уделяем особенностям развития фразовой речи у детей с нарушенным зрением. Дети с нарушенным зрением представляют собой достаточно обширную и

весьма разнородную группу. Степень поражения у них зрительного анализатора может быть различной – от тотальной слепоты до слабой степени проявления амблиопии. С учетом от того, в какой степени снижено зрение (на лучше видящем глазу – при использовании очков) и от возможностей использования ребенком зрительного анализатора, ученые выделяют слепых, слабовидящих, а также детей с косоглазием и амблиопией.

В зарубежной литературе специфика патологии зрительного анализатора исследована такими авторами как Н.Т. Lim, S.H. Park, N.S. Logan, B. Gilmartin, J.E. Marr и др. [14].

У всех детей с нарушенным зрительным анализатором развитие фразовой речи осуществляется с учетом тех же закономерностей, что и в норме, но имеет свою специфику, в связи с чем требует создания и реализации специальных условий обучения. Так, в работах тифлопедагогов и тифлопсихологов было показано, что фразовая речь при нарушенном зрении развивается в ходе специфической человеческой деятельности, то есть общения. При этом отклонения наблюдаются в темпе ее развития (Г.М. Андреева, И.В. Блинникова, М.Л. Кнапп, О.Л. Леханова, Л.И. Солнцева и др.).

В исследованиях Л.С. Выготского отмечается, что детям с нарушенным зрением характерен вербализм представлений, прослеживается отсутствие соответствия между словом и образом, между словом и действием. В результате в структуре фраз того или иного типа отмечается неадекватное использование лексических единиц.

Фразы являются малоинформативными, в ряде случаев – искаженно передают те или иные сообщения. Крайне редко фразы сопровождаются неязыковыми средствами общения, к числу которых относятся мимика и пантомимика. Эти недостатки обусловлены тем, что нарушения зрения затрудняют восприятие выразительных движений и делают невозможным подражание действиям и выразительным средствам, используемым нормально видящими людьми. Это отрицательно сказывается на понимании воспитанниками специальных дошкольных учреждений речи окружающих. Фразовая речь дошкольников является также маловыразительной.

Учеными были исследованы причины, в соответствии с которыми отмечается недоразвитие фразовой речи при зрительной депривации в раннем и дошкольном возрасте. Так, в качестве одной из причин рассматривается сужение сферы активного общения в период раннего детства. У ребенка прослеживается резкое ограничение возможностей активной подражательной и познавательной деятельности. Еще одна из причин заключается в средовых условиях, не всегда благоприятных для части детей этой категории.

В тифлопедагогических и тифлопсихологических исследованиях фразовой речи младших школьников со зрительной депривацией показана неоднозначность ее зависимости от состояния зрения. В частности, об этом свидетельствовало экспериментальное обучение, построенное с учетом особенностей восприятия детей и уровня их речевой подготовки в семье. При благоприятных условиях результаты развития фразовой речи детей с содружественным косоглазием и амблиопией становились равными результатам нормально видящих. Это прослеживалось в диалоге, в связи с возникающими в быту естественными ситуациями коммуникации. В то же время при продуцировании фраз, входящих в структуру монолога, дети испытывали многочисленные трудности. Так, дошкольники не могли сделать акцент на центральных событиях, допускали ошибки, связанные с установлением порядка слов, с использованием средств межфразовой связи. Дети употребляли простые малораспространенные фразы, не используя в них средства выразительности.

Как было показано в трудах Л.С. Выготского, речь и основанное на ней общение со зрячими являются основным средством компенсации и коррекции нарушений у ребенка с патологией зрения. Предоставленный сам себе, замкнутый в кругу собственного опыта, не включенный в социальный опыт, ребенок с нарушенным зрением, по мнению ученого, развился бы в совершенно особенное существо – неприспособленное к жизни в мире нормально видящих людей.

Современные исследования, посвященные особенностям речевого развития ребенка со зрительной депривацией, позволяют не только установить специфику, но и условия ее становления.

У детей с нарушенным зрением полутора лет лексическое значение слова становится более стойким. Отмечается наличие первых обобщений. Ребенок уже знает название ограниченного круга окружающих предметов, действия с ними и названия отдельных качеств предметов, может их оценить. Например: «Он хороший», «Ляля маленькая», «Катя упала» и т.п. Во фразах детей отмечается стойкое наличие двух – трех лексических единиц. Как пишет В.И. Лубовский, «развитие речевого общения слабовидящего ребенка, как и зрячего опирается на развитие фонематического слуха».

К окончанию второго года жизни речь ребенка со зрительной депривацией начинает развиваться ускоренными темпами. Дети вступают в коммуникацию со взрослым, пользуясь простыми

малораспространенными фразами. Отмечается употребление вопросительных и повествовательных предложений. Согласно данным В.И. Лубовского, на этом возрастном этапе жизни у детей появляется фраза, соотносящаяся с описательным констатирующим предложением.

На третьем году жизни у детей наблюдается развитие и обогащение словарного запаса, однако не все эти лексические единицы используются ребенком в структуре фразы. Это свидетельствует о том, что часть лексем остается в пассивном словаре ребенка.

Коммуникация детей данной возрастной категории с нарушенным зрением в первую очередь направлена на взрослого. В результате по подражанию, аналогии, образцу ребенок получает возможность овладеть навыками построения фраз различного типа, однако они по-прежнему соотносятся с простыми и малораспространенными предложениями. В составе фраз ребенок зачастую использует лексические единицы, значение которых до конца не понимает.

Касательно детей младшего школьного возраста, фразовая речь ребенка со зрительной депривацией продолжает развиваться и совершенствоваться, однако в более медленном темпе, чем в норме. По-прежнему отмечается ряд специфических трудностей, указывающих на вербализм представлений и выражающихся в неадекватных заменах одного речевого материала (слова, словосочетания, фразы) другим. Так, Л.А. Дружинина пишет, что у дошкольников этой категории имеет место «...затруднение в словесном обозначении пространственного расположения деталей одежды, когда, рассматривая брюки и показывая на пояс, дети говорили, что это воротник; путали платье и сарафан, рамки для пуговиц называли дыркой».

В тифлопедагогике и тифлопсихологии доказан следующий факт: чем выше чувственный опыт детей с нарушением зрения, тем богаче их словарный запас, многообразнее соотношение слова с объектом предметного мира, а, следовательно, и уровень фразовой речи напрямую зависит от уровня чувственного познания.

Согласно Л.С. Выготскому, и зрячий, и ребенок с нарушенным зрением «... сами должны активно добывать знания из реального предметного мира, отходя от голой словесности».

В связи с овладением некоторыми группами слов у детей с нарушениями зрения возникает много проблем с употреблением лексических единиц в непривычных контекстах. Наблюдается также сужение семантических полей. Особенно это касается пространственного лексикона. Например, слова «вверху», «внизу», «справа» и др. гораздо дольше, чем у детей с нормальным зрением, связываются с собственным телом и позднее вводятся в структуру фразы (Г.Д. Ахрипенко, И.В. Блиникова, Л.А. Дружинина, Л.И. Плаксина и др.).

Устная монологическая речь детей младшего школьного возраста с содружественным косоглазием и амблиопией отличается малым объемом планируемого высказывания (ограничено число фраз в структуре сложного синтаксического целого).

Школьники с нарушенным зрением нуждаются в специально организованной коррекционно-педагогической работе, направленной на развитие и совершенствование их фразовой речи как в форме диалога, так и в форме монолога.

У детей с патологией зрительного анализатора вне зависимости от степени снижения зрения развитие фразовой речи осуществляется с учетом тех же закономерностей, что и в норме, но имеет свою специфику. Отмечается бедность и малоинформативность используемых фраз, неточное использование в их составе лексических единиц. Зачастую фразы включают только перечисление предметов, явлений, фактов. В составе фраз школьников отмечаются одни и те же лексические единицы. Школьники рассматриваемой категории нуждаются в целенаправленной коррекционно-педагогической работе, направленной на совершенствование их фразовой речи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский, Л.С. Проблемы дефектологии. – М.: Просвещение, 1995. – 527 с.
2. Леонтьев, А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
3. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х томах.- М.: Педагогика. – 1983. – Т. 2. – 318 с.
4. Топольская, Т.А. О понятии «диалог» в психологических исследованиях общения и консультативной практике // Консультативная психология и психотерапия. – 2011. – № 4. – С. 69–90.
5. Ушакова, Т.Н. Речь человека в общении / Н.Д. Павлова, И.А. Зачёсова. – М.: Наука, 1989. – С. 42 – 46.
6. Цейтлин, С.Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
7. Жинкин, Н.И. Язык – речь – творчество (избранные труды – М.: Лабиринт, 1998. – 368 с.
8. Леонтьев, А.А. Основы психолингвистики – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
9. Сохин, Ф.А. Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников – М.: Изд. Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. – 224 с.
10. Гвоздев, А.Н. Вопросы изучения детской речи – СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2007. - 472 с.
11. Матросова, Т.А. Организация коррекционных занятий с детьми дошкольного возраста с речевыми нарушениями / – М.: В. Секачёв, 2005. – 112 с.
12. Шахнарович, А.М. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи: Монография / А.М. Шахнарович, Е.С. Кубрякова, Л.В. Сахарный. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
13. Paradis, M.R. The other side of language: pragmatic competence / M.R. Paradis // Neurolinguistics. 1998. – № 11. – P. 1–10.
14. Плаксина, Л.И. Развитие зрительного восприятия у детей с нарушением зрения // М. – 1991.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PHYLOLOGICAL SCIENCES

QOŞQAR ƏLİYEV, SƏBUHİ İBRAHİMOV FONDDA MÜHAFİZƏ EDİLƏN TÜRKDİLLİ ƏLYAZMA VƏ ÇAP KİTABLARININ MƏZMUN MÜXTƏLİFLİYİ.....	3
АРКИНАЗ ГАМИДУЛЛА МАМЕДГАСАНЗАДЕ [БАКУ, АЗЕРБАЙДЖАН] ЖИВОПИСЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РКИ.....	9
ЧЫН ЦЫЮЙ [ШАНХАЙ, ҚХР] ҚЫТАЙ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚ ТІЛІ МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУ МОДЕЛІН ЖЕТІЛДІРУ.....	14
SEVİNİ KARİM QIZI ALİYEVA [BAKU, AZERBAIJAN] TRACES OF BAYATI AND PROVERBS IN MEDIEVAL DIVAN POETRY.....	18
MİRZƏYEVA NAILƏ FƏRHAD QIZI [BAKİ, AZƏRBAYCAN] MÜASİR RUS ELMİ NƏŞRLƏRİNDƏ “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANININ TƏDQİQİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	25
ZEMFİRA ABBASOVA [AZƏRBAYCAN] ƏRƏB QRAFİKALİ ƏLYAZMALARDA SİMVOLİK İŞARƏLƏRİN OXUNUŞ PROBLEMLƏRİ VƏ MƏTNŞÜNASLIQDA MİFOLOJİ SİMVOLLARIN REKONSTRUKSIYASI.....	32
Э. Ж. ШАМШЕНОВА [КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН] ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФРАЗОВОЙ РЕЧИ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМАХ ЗРИТЕЛЬНОЙ ДЕПРИВАЦИИ....	36

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com